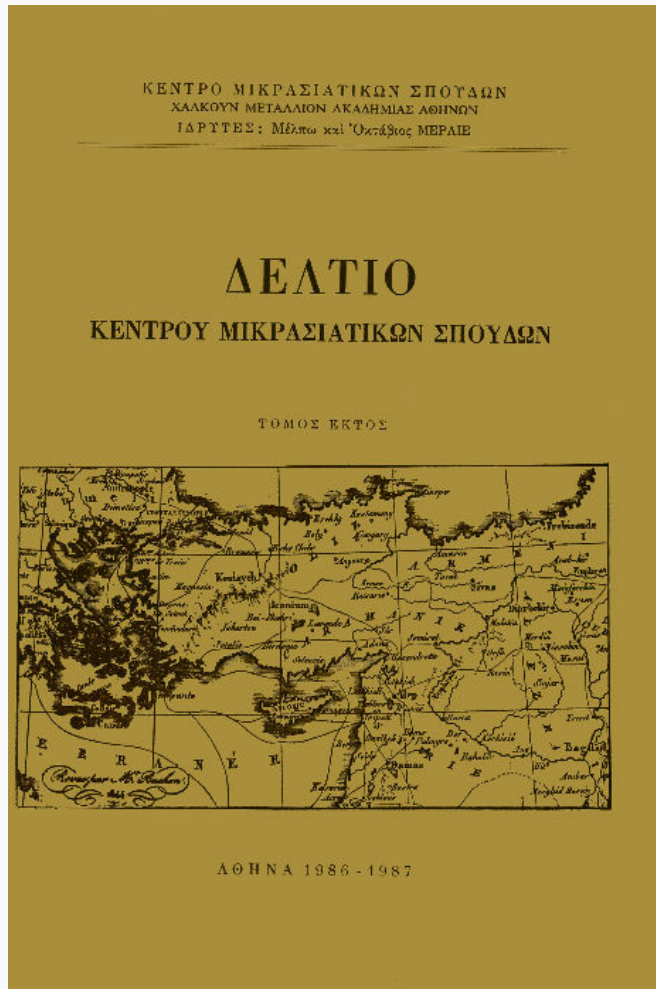

Δελτίο Κέντρου Μικρασιατικών Σπουδών

Τόμ. 6 (1986)

**Ιωακείμ ο Γ': Αρχιεπίσκοπος
Κωνσταντινουπόλεως και οικουμενικός
πατριάρχης (1878-1884, 1901-1912)**

Σταύρος Θ. Ανεστίδης

doi: [10.12681/deltiokms.118](https://doi.org/10.12681/deltiokms.118)

Copyright © 2015, Σταύρος Θ. Ανεστίδης

Άδεια χρήσης [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

Βιβλιογραφική αναφορά:

Ανεστίδης Σ. Θ. (1986). Ιωακείμ ο Γ': Αρχιεπίσκοπος Κωνσταντινουπόλεως και οικουμενικός πατριάρχης (1878-1884, 1901-1912). *Δελτίο Κέντρου Μικρασιατικών Σπουδών*, 6, 391-411.
<https://doi.org/10.12681/deltiokms.118>

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΟ ΔΟΚΙΜΙΟ

ΙΩΑΚΕΙΜ Ο Γ΄

*Ἀρχιεπίσκοπος Κωνσταντινουπόλεως
καὶ Οἰκουμενικὸς Πατριάρχης
(1878-1884, 1901-1912)*

Μνήμη Βασιλείου Κ. Νικολαΐδου Ἀρχонтаς Πρωτοψάλτου
τῆς Μεγάλης τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησίας (1915-1985)

Ἡ μελέτη τῆς προσωπικότητας καὶ τῶν πράξεων τῶν ξεχωριστῶν ἀτόμων δὲν ἔπαψε σὲ ὅλο τὸν δέκατο ἑνατο αἰῶνα νὰ ἀποτελεῖ τὸν ἄξονα τῆς ἱστορικῆς ἔρευνας καὶ τὴν θεμελιώδη μέθοδο τῆς ἱστοριογραφίας. Κατὰ τὸν αἰῶνα μας, καὶ μὲ ἀπαρχὴ τὴν ἐποχὴ τοῦ Μεσοπολέμου, οἱ συχνὲς παρεμβάσεις τῶν κοινωνικῶν ἐπιστημῶν στὸ ἔργο τῆς ἱστορίας εἶχαν ὡς ἀποτέλεσμα τὴν ἀπόρριψη τῆς βιογραφίας ὡς μεθόδου μελέτης τῆς κοινωνίας, ὠθώντας ἔτσι τὴν ἱστορία στὴν ἀναζήτηση τῶν κανονικότητων τῆς συλλογικῆς ὑπαρξῆς, παραμερίζοντας τίς κορυφώσεις καὶ τίς μοναδικότητες καὶ μὲ προσήλωση στοὺς ρυθμοὺς τῆς μακρᾶς διάρκειας. Ἐν τούτοις, ἡ ἐπιδίωξη νὰ ξεπεραστοῦν τὰ προβλήματα τῶν κοινωνικῶν ἐπιστημῶν, ὅσον ἀφορᾷ τὴ σύζευξη θεωρίας καὶ ἔρευνας καὶ τὴν ἐπεξεργασία τῶν θεωρητικῶν προτάσεων σὲ συνάρτηση μὲ τὴν ἐξακρίβωση τῶν ἐμπειρικῶν δεδομένων, δύναται νὰ ὁδηγήσει στὴν ἀποκατάσταση τῆς βιογραφίας ὡς αὐτόνομης μεθόδου κοινωνικῆς ἀνάλυσης, ἐπιτρέποντας τὴν προσπέλαση πρὸς τὰ φαινόμενα τῆς συλλογικῆς ζωῆς καὶ τὸ ἱστορικὸ γίνεσθαι «ἐκ τῶν κάτω», δείχνοντας συγχρόνως μὲ τρόπο ἐμπειρικὸ τὴν κοινωνικὴ ὑπόσταση τῆς ἀτομικῆς ὑπαρξῆς. Ἡ σύγχρονη βιογραφία ἔχει τὴν δυνατότητα νὰ προσεγγίσει μὲ ἐπάρκεια ἐκφάνσεις τῆς ἐσωτερικῆς δυναμικῆς τῆς προσωπικότητας, ἀνιχνεύοντας ταυτόχρονα καὶ ἀξιολογώντας τοὺς ἐξωτερικοὺς παράγοντες τοῦ πολιτισμικοῦ περιγύρου, τῆς κοινωνικῆς δομῆς καὶ τῆς συμβολικῆς ἐκφρασης, ποὺ καθορίζουν τὸν κόσμο τοῦ ὑποκειμένου της.

Ὑπὸ τοὺς ὅρους αὐτοὺς, γιὰ τὸν Ἰωακεῖμ τὸν Γ΄ ἀπουσιάζει μιὰ ἐπισημονικὴ μονογραφία. Τὸ ἐγγεῖρημα ἀσφαλῶς δὲν εἶναι εὐκόλο, δεδομένου ὅτι μιὰ παρόμοια προσπάθεια δὲν μπορεῖ νὰ ἀποτολμηθεῖ χωρὶς τὴν

επίπονη ανάμετρηση με το πολύσημο πλαίσιο των ιστορικών και ιδεολογικών παραμέτρων της εποχής του¹. Έν τούτοις, πέρα από ένα παρόμοιο επίπεδο επιστημονικής ένασχόλησης με την προσωπικότητα αυτή του Οίκουμενικού Θρόνου, το αίτημα μιᾶς ἐπαρκούς βιογραφικῆς ἀναφορᾶς ἱκανοποιοῦν διάφορα εἶδη τῆς γραπτῆς μαρτυρίας πού συνθέτουν μιὰ σημαντικὴ κατηγορία τοῦ συνολικά προσφερομένου ὕλικου. Οἱ περισσότεροι ἀπὸ τοὺς γράφοντες εἶναι σύγχρονοι τοῦ Πατριάρχῃ, πρόσωπα τοῦ περιβάλλοντός του ἢ ὄχι, συνήθως τῆς ἐκκλησιαστικῆς παιδείας μέτοχοι, ἐνίοτε ὁμως καὶ τῆς θύραθεν.

Τὸ χρονικὸ τῆς ἀνάρρησής του, τὸ πρῶτον, δημοσιεύεται στὴν *Ἐκκλησιαστικὴν Ἐπιθεώρησιν*². Ἀπὸ τὶς δύο προσφωνήσεις πού ξεχωρίσαμε, ἡ πρώτη εἶναι τοῦ Δ. Δημητριάδῃ, γυμνασιάρχῃ στὴ Θεσσαλονίκη: «Κατενόεις εἴπερ τις καὶ ἄλλος πόσον ἰσχυρῶς καὶ ἀρρήκτως εἶναι συνδεδεμένα τὰ ἔθνη καὶ ἡμῶν συμφέροντα μετὰ τῆς ἱερᾶς ἡμῶν Ἐκκλησίας, πόσον δὲ ἡ παιδεία καὶ τὰ ἑλληνικὰ γράμματα μετὰ τῶν ἐθνικῶν συμφερόντων»³. Ἡ δεύτερη εἶναι τοῦ καθηγητῆ, τότε, στὴ Θεολογικὴ Σχολὴ τῆς Χάλκης Φ. Βαφείδῃ: «... Τῆς θρησκευτικῆς καὶ ἠθικῆς ἡμῶν καταστάσεως δὲν εἶναι κρείσσων καὶ εὐαρεστέρα καὶ ἡ καθόλου πνευματικῆς... «Ζῶμεν ἐν τῷ αἰῶνι τῶν γραμμάτων καὶ ἡμεῖς στερούμεθα ἐτι ὁμοιομόρφου σχολικοῦ συστήματος. Ζῶμεν ἐν τῇ ἐποχῇ τῶν φώτων καὶ ἡμεῖς στερούμεθα βιβλίων διδακτικῶν καὶ συστηματικῶν, στερούμεθα διδασκάλων καὶ παιδαγωγῶν ἱκανῶν»... «Λυπηρότερα ἐν μέρει ἡ πνευματικὴ ἀνάπτυξις τοῦ ἡμετέρου κλήρου»⁴.

Τὸ χρονικὸ γιὰ τὴ δευτέρῃ του ἀνάρρησιν ὑπάρχει τόσο στὴν *Ἐκκλησιαστικὴ Ἀλήθεια*⁵ ὅσο καὶ στὴν πανηγυρικὴ ἐκδοσὴ τῶν Μισαηλίδῃ-Μιχαηλίδῃ, τὸ 1901⁶. Τὸ παράθεμα πού ἀκολουθεῖ μᾶς βοηθάει νὰ συλ-

1. Τὸ πλαίσιο αὐτὸ μελετᾶται ἀπὸ τὸν Πασχάλη Κιτρομηλίδῃ στὸ δοκίμιό του, *Τὸ Ἑλληνικὸ Κράτος ὡς Ἐθνικὸ Κέντρο, Ἑλληνισμός-Ἑλληνικότητα, Ἰδεολογικοὶ καὶ Βιωματικοὶ Ἀξονες τῆς Νεοελληνικῆς Κοινωνίας*, Ἑστία, Ἀθήνα, 1984, σσ. 143-164.

2. Βλ. Ἐκλογὴ Ἰωακείμ τοῦ Γ', *Ἐκκλησιαστικὴ Ἐπιθεώρησις*, περίοδος Γ', τόμ. 7 (1875-79), σσ. 129-139, 149-170, καὶ *Ἐκκλησιαστικὴ Ἐπιθεώρησις*, περίοδος Δ', τόμ. 1 (1880-85), σσ. 7-21, 41.

3. Βλ. *Ἐκκλησιαστικὴ Ἐπιθεώρησις*, περίοδος Γ', ὁ.π., σ. 159.

4. Βλ. *Ἐκκλησιαστικὴ Ἐπιθεώρησις*, περίοδος Δ', ὁ.π., σ. 19. Γιὰ τὸν Φ. Βαφείδῃ βλ. Βασίλειος Θ. Σταυρίδης, *Ἡ Ἱερά Θεολογικὴ Σχολὴ τῆς Χάλκης*, τόμ. Α', Ἀθήναι, 1970, σσ. 92-98.

5. Βλ. *Ἐκκλησιαστικὴ Ἀλήθεια*, τόμ. 21 (1901), σσ. 142-144, 150-151, 191-195, 215-222, 225-238, 245-246.

6. Βλ. Γεώργιος Μισαηλίδης καὶ Βλαδίμηρος Μιχαηλίδης, *Ἰωακείμ ὁ Γ' ὁ Μεγαλοπρεπὴς Πατριάρχης*, Κωνσταντινουπόλις, 1901, σσ. 7-43, 45-47, 77-79, 83-84, 93-98.

λάβουμε τὰ αἰσθήματα τῆς παράταξης ποὺ προβαίνει στὴν ἐκδοσὴ αὐτῆ: «Θεία δύναμις, θεία ὁρμὴ ὑπεβοήθει καὶ ὑποδαυλίζει τοὺς πόθους τοῦ λαοῦ, τοὺς πόθους ὁλοκλήρου τῆς ὀρθοδοξίας, ἕως οὗ ἐπῆλθεν ὁ θρίαμβος διὰ τῆς ἐπιμονῆς καὶ ὑπομονῆς»... «Κατόπιν δεκαεπταετοῦς ὁλης ἀγωνίας καὶ πάλης, ἡ ὑπομονὴ ἐπὶ τέλους ὑπερίσχυσε τῶν πάντων καὶ ἤδη ὁ λαός, τὸ ἔθνος, πᾶς χριστιανὸς χαίρει διὰ τὴν ἐκπλήρωσιν τοῦ πολυετοῦς πόθου, χαίρει διότι ἔχει πρὸ αὐτοῦ τὸν ἀληθῆ πατέρα τῆς ὀρθοδοξίας, τὸν μεγαλοπρεπῆ πατριάρχην Ἰωακεὶμ τὸν Γ΄.»⁷

Σταχυολογώντας τὰ γραφέντα γιὰ τὴν πρώτη περίοδο τῆς πατριαρχίας του, ἃς δώσουμε τὸν λόγο πρῶτα στὸν Γεδεών, στὸν ὁποῖο ὁ Ἰωακεὶμ θὰ ἐμπιστευθεῖ μὴν ἀπὸ τίς θέσεις τῆς συντακτικῆς ἐπιτροπῆς τῆς Ἐκκλησιαστικῆς Ἀλήθειας, τὸ 1881. Στους *Πατριαρχικούς* του *Πίνακες* εἶναι λακωνικός: «Περὶ τοῦ Κυρ Ἰωακεὶμ Γ΄ μερίς τις ὁμογενῶν εὐάριθμος ἔγραψεν ἐπὶ μακρὸν μετὰ δυσμενείας. Ἴσως ὁμως ποτὲ ὑπὸ τῶν πραγμάτων ἀναγκάζομενοι ὁμολογήσουσι πάντες ὅτι μεθ' ὅλας τὰς ἀνθρωπίνους ἀτελείας ὁ Ἰωακεὶμ ὁ Γ΄ ἐστὶ πολλῶν προγενεστέρων πατριαρχῶν ὁ ἐπιφανέστερος.»⁸

Ἀντιθέτως, ἀναλυτικότερος καὶ μὲ μιὰ προσπάθεια ἀποτίμησης τῆς πρώτης πατριαρχίας τοῦ Ἰωακεὶμ ἐμφανίζεται ὁ Γ. Παπαδόπουλος στὸ μελέτημά του ποὺ δημοσιεύεται ἔντεκα χρόνια μετὰ τὴν παραίτηση τοῦ Πατριάρχου. Ὁ Παπαδόπουλος ὑποστηρίζει ὅτι, παρ' ὅτι τὸ Πατριαρχεῖο ἐτύγχανε ἐπὶ τῶν ἡμερῶν του σημαντικῶν δωρεῶν, ὁ Ἰωακεὶμ δὲν κατόρθωσε νὰ βελτιώσει τὴν οἰκονομικὴ κατάστασιν, μὴ προβαίνοντας στὸν σχηματισμὸ διαρκοῦς ἀποθεματικοῦ κεφαλαίου⁹. Εὐθύνῃ καταλογίζει ἐπίσης γιὰ τὴν καταπάτησιν τῶν δικαίων τοῦ Πατριαρχείου στὴν Μακεδονία καὶ τὴν Θράκῃ ἀπὸ τοὺς «Παμβουλγαριστές», ὅσον ἀφορᾷ τὴν ἐκπαιδευτικὴ ἐλευθερία καὶ κυρίως τὰ προνόμια τῆς Ἐκκλησίας¹⁰: «Ἐπὶ Ἰωακεὶμ τοῦ Γ΄ τὸ ἐκκλησιαστικὸν καὶ ἔθνικόν ἡμῶν οἰκοδόμημα ἐκ βά-

7. Βλ. ὁ.π., σσ. 6-7. Βλ. ἐπίσης τὴν προσφώνησιν τοῦ Κ. Καραθεοδωρῆ στὶς σσ. 77-79.

8. Βλ. Μανουὴλ Ι. Γεδεών, *Πατριαρχικοὶ Πίνακες*, Κωνσταντινούπολις, 1890, σ. 709. Τοῦ ἴδιου, βιογραφικὸ σημεῖωμα γιὰ τὸν Ἰωακεὶμ φιλοξενεῖ ὁ Ζαχαρίας Μαθάς στό, *Κατάλογος ἱστορικῶς τῶν πρώτων ἐπισκόπων καὶ τῶν ἐφ' ἑξῆς Πατριαρχῶν τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει Ἀγίας καὶ Μεγάλης τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησίας*, Ἀθῆναι, 1884, σσ. 190-191. Τὰ γραφέντα ἀπὸ τὸν Γεδεών γιὰ τὸν Ἰωακεὶμ στοὺς *Πίνακες* ἐπικριτικώτατα σχολιάζει ὁ Γεώργιος Ι. Παπαδόπουλος στό, *Ἡ Σύγχρονος Ἱεραρχία τῆς Ὀρθοδόξου Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας*, τόμ. Α', Ἀθῆναι, 1895, σσ. 151-152.

9. Βλ. Γεώργιος Ι. Παπαδόπουλος, ὁ.π., σσ. 88-89.

10. Βλ. ὁ.π., σσ. 91-95.

θρων ἐκλονίσθη διότι τὰ ἀπ' αἰώνων τῆς Ἐκκλησίας καὶ τοῦ Γένους πρόνοια, ἅπερ εἰσὶν ἡ κρηπίς καὶ ἡ βάσις τῆς ἐκκλησιαστικῆς καὶ ἐθνικῆς ἡμῶν υπάρξεως, εὐρέθησαν αἵφνης παρασαλευόμενα καὶ ἀκυρούμενα.»¹¹. Ἐν κατακλείδι, ὁ Παπαδόπουλος θὰ κατακρίνει καὶ τὴν παράταξη τῶν ἰωακειμικῶν, ἐφ' ὅσον μὲ τὴ στάση καὶ τὶς ἐνέργειές τοὺς κατέστησαν τὸ «σεπτὸν» ὄνομα Ἰωακεὶμ τοῦ Γ' σημεῖο ἐθνικῆς διαίρεσης καὶ κομματικῆς διαπάλης¹².

Τῶν χρόνων τῆς μεσοπατριαρχίας του εἶναι καὶ ἡ ἐκδοση τοῦ τρίτου τόμου τῆς *Ἐκκλησιαστικῆς Ἱστορίας* τοῦ καθηγητῆ τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν Κυριακοῦ-Διομήδους. Κρατοῦμε τὴν ἀποψή του γιὰ τὸν Πατριάρχη: «Ἀξιὸς διάδοχος Ἰωακεὶμ τοῦ Β' μετὰ τὴν δευτέραν πατριαρχίαν αὐτοῦ ὑπῆρξε ὁ ἀπὸ τοῦ 1878 πατριαρχεύσας Ἰωακεὶμ ὁ Γ', ἀνὴρ δραστήριος καὶ ἰκανώτατος, ὑπηρέτησε δὲ θαρραλέως τὰ δίκαια τῶν χριστιανῶν ἀνοικοδομήσας μεγαλοπρεπῶς τὴν Μεγάλην τοῦ Γένους Σχολήν. Οὐδεὶς ἄλλος ἀνέπτυξε τοσαύτην δραστηριότητα ὑπὲρ τῶν πραγμάτων τῆς ἐκκλησίας καὶ τοῦ γένους ὡς αὐτός, οὐδ' ἤγειρε τὸν σεβασμὸν τοῦ χριστιανικοῦ λαοῦ ὅσον αὐτός. Διὰ τοῦτο δικαίως κρίνεται ὡς ὁ κορυφαῖος τῶν τελευταίων Πατριαρχῶν Κωνσταντινουπόλεως.»¹³.

Ἀναλυτικὴ περιγραφὴ τῶν γεγονότων τῆς μεσοπατριαρχίας καθὼς καὶ μιὰ ἐρμηνευτικὴ προσέγγιση τῆς γένεσης τοῦ ἰωακειμισμού ἐπιχειρεῖ ὁ Κ. Σπανοῦδης στὸ βιβλίο του ποὺ ἐκδίδει ὑποδεχόμενος ἐνθουσιωδῶς τὴν ἐπάνοδο τοῦ Ἰωακεὶμ στὸν θρόνο¹⁴. Ὁ Σπανοῦδης θὰ εἶναι ἀπὸ τοὺς βασικοὺς ὑποστηρικτὲς τοῦ Ἰωακεὶμ κατὰ τὴ δευτέρῃ του πατριαρχία, ἐκφράζοντας καὶ ἐνισχύοντας τὴν ἰωακειμικὴ παράταξη μέσα ἀπὸ τὶς σελίδες τῆς *Προόδου*. Οἱ *Ἱστορικὲς Σελίδες* του διατηροῦν ἀκόμα τὸ εἰδικὸ βάρος τοὺς ὡς μιὰ πρώτη προσπάθεια ἐνὸς πληρεστέρου σχεδιασματος τοῦ βίου τοῦ Ἰωακεὶμ καὶ μιᾶς σχολιασμένης καταγραφῆς τοῦ χρονικοῦ μιᾶς πολυτάραχης περιόδου τῆς ἱστορίας τῆς Μεγάλης τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησίας στὸν οὐδὸ τοῦ εἰκοστοῦ αἰῶνα.

Κλίμα ἀγαλλίασης, θριάμβου ἀλλὰ καὶ αὐτοπεποίθησης περιβάλλει τοὺς ἰωακειμικοὺς μετὰ τὴν ἐπικράτησή τους: «Τῆς Προνοίας αἱ βουλαὶ

11. Βλ. ὁ.π., σσ. 101-108.

12. Βλ. ὁ.π., σ. 353.

13. Βλ. Ἀ. Διομήδους-Κυριακοῦ, *Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία. Ἀπὸ τῆς Ἰδρύσεως τῆς Ἐκκλησίας μέχρι τῶν καθ' ἡμᾶς χρόνων*, τόμ. Γ', Ἀθήναι, 1898², σ. 52.

14. Βλ. Κ.Π. Σπανοῦδης, *Ἱστορικαὶ Σελίδες. Ἰωακεὶμ ὁ Γ'*, Κωνσταντινούπολις, 1902, σσ. 53-134.

καί τοῦ ὀρθοδόξου πληρώματος οἱ εὐσεβεῖς πόθοι συνεταυτίσθησαν κατὰ τὴν αἰσιωτάτην εἰς τὸν Οἰκουμενικὸν Θρόνον ἀνάρρησιν Ἰωακείμ τοῦ Γ΄. Τὸ σημαντικώτατον τοῦτο ἐκκλησιαστικὸν γεγονός καὶ ἡ σωτήριος αὐτοῦ ἐπιρροή εἰς τὰς τύχας τῆς Ἐκκλησίας καὶ τοῦ Γένους ἡμῶν θ' ἀποτελέσει ἀναμφιβόλως τὰς λαμπροτέρας σελίδας τῆς συγχρόνου ἐκκλησιαστικῆς ἡμῶν ἱστορίας»... «ὕπὸ τὴν ἀφιλοκερδῆ καὶ εἰλικρινῆ τῶν περὶ αὐτὸν συνεργασίαν, Ἰωακείμ ὁ Γ΄, πρὸς τὴν ἠθικῶς καὶ διανοητικῶς ὑπέροχον τοῦ ὁποίου προσωπικότητα μετὰ σεβασμοῦ ἀτενίζει καὶ μετὰ περισσῆς εὐφημίας ἀποφαίνεται ὁλόκληρος ὁ ὀρθόδοξος κόσμος, ἔχει καὶ τὸ σθένος καὶ τὸ κύρος καὶ τὴν θέλησιν νὰ καθοδηγήσῃ εἰς λιμένα σωτηρίου καὶ τὰς τύχας τοῦ Γένους καὶ τὸ ἱερὸν τῆς Ἐκκλησίας σκάφος». Τὸ παράθεμα εἶναι ἀπὸ τὸ κείμενο γιὰ τὸν νεοεκλεγέντα Πατριάρχην ποῦ φιλοξενεῖ τὸ ἐγκυκλοπαιδικὸ ἡμερολόγιο *Ὁ Φάρος τῆς Ἀνατολῆς*¹⁵.

Στὸν ἀντίποδα ὁ *Ἑλληνισμός*, τοῦ Ν. Καζάτζη, βῆμα ἄρθρωσης τῆς ἰδεολογίας τοῦ νεοελληνικοῦ ἀλυτρωτικοῦ ἐθνικισμοῦ, ποῦ ἀποσκοπεῖ στὴν ὑπέρβαση τοῦ ἐθναρχικοῦ σχήματος γιὰ τὴ διαχείριση τοῦ συλλογικοῦ πεπρωμένου τοῦ ἐξωελλαδικοῦ ἐλληνισμοῦ μὲ τὴν ἐνταξή του στοὺς κόλπους ἐνὸς συγχρόνου κοσμικοῦ ἐθνικοῦ κράτους, εἶναι εὐλόγο νὰ ὑποδέχεται μὲ τὸν τρόπο αὐτὸ τὸν Ἰωακείμ: «Ἡ Α.Θ. Παναγιότης Ἰωακείμ ὁ Γ΄ εὐρίσκεται ἤδη καθήμενος ἐπὶ τοῦ θρόνου, ὃν ἐκλείσαν οἱ Χρυσόστομοι, οἱ Βασίλειοι, οἱ Φώτιοι, οἱ Λουκάρεις καὶ οἱ Γρηγόριοι καὶ τόσοι ἄλλοι ἐνδοξοὶ ὑπέρμαχοι τῆς Ὁρθοδοξίας καὶ τοῦ Γένους Πατριάρχαι, ἀνέλαβεν εἰς χεῖρας αὐτοῦ τὰς ἡνίας τῆς Μεγάλης Ἐκκλησίας, ἡ δὲ πολιτεία αὐτοῦ ἐν οὐ μακρῷ μέλλονται θά δεῖξῃ, ἂν πράγματι εἶνε φίλος τῶν ἐχθρῶν τῆς ἐλληνικῆς Ἐκκλησίας, ἡ Ἑλλην Ὀικουμενικὸς Πατριάρχης.»¹⁶.

Πάντως, ὅταν ἡ ἀντιθετικὴ ἔκφραση διατυπώνεται στὸ ἐπίπεδο μιᾶς κατὰ πρόσωπον ἐπίθεσης κατὰ τοῦ Πατριάρχην, τὸ μέσο ποῦ ἐπιλέγεται, κατάλληλο νὰ συγκαλύψει τὸ πρόσωπο ποῦ τὴν ἀπευθύνει, εἶναι τὸ φυλλάδιο. Ἀντιπροσωπευτικὸ δείγμα εἶναι οἱ *Ἱστορικαὶ Σελίδες*. Ἰωακείμ ὁ

15. Βλ. Δ.Φ., «Ἡ Α.Θ.Π. ὁ Οἰκουμενικὸς Πατριάρχης Ἰωακείμ ὁ Γ΄», *Ὁ Φάρος τῆς Ἀνατολῆς*. Ἐγκυκλοπαιδικὸν Ἠμερολόγιον τοῦ ἔτους 1902, Κωνσταντινουπόλις, 1901, σσ. 81, 89-90.

16. Βλ. «Ἐκλογὴ Ἰωακείμ τοῦ Γ΄ ὡς Οἰκουμενικοῦ Πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως», *Ἑλληνισμός*, τόμ. Δ΄ (1901), σ. 336. Γιὰ τοὺς στόχους τῆς ὁμώνυμης ἐταιρίας ποῦ ἐκδίδει τὸ περιοδικὸ βλ. «Τὸ Ἐθνικὸν Πρόγραμμα, Τὸ Διοικητικὸν Συμβούλιον», *Ἑλληνισμός*, τόμ. Α΄ (1898), σσ. 3-9. Βλ. ἐπίσης τὸ σημείωμα γιὰ τὸν θάνατο τοῦ Ἰωακείμ, Ἰ. Β[αρβαγιάννης], «Ἰωακείμ ὁ Γ΄», *Ἑλληνισμός*, τόμ. ΙΕ΄ (1912), σσ. 701-704.

Γ', άνωύμου παρωδοϋ τοϋ έργου τοϋ Σπανοϋδη, πού κυκλοφοροϋν χωρίς χρόνο καί τόπο έκδοσης, όχι πάντως μετά τόν θάνατο τοϋ Πατριάρχη. Κείμενο στοό σύνολό του έπικριτικό καί ύβριστικό, διαπνέεται καί από ένα τόνο προσωπικής έμπάθειας, κάτι πού τουλάχιστον άπουσιάζει από ένα, τοϋ ιδίου κλίματος, φυλλάδιο πού τυπώνεται στην 'Αθήνα τό 1905. 'Αφορμή, έδω, είναι ή διαθήκη τοϋ μεγάλου ευεργέτη Χρηστάκη Ζωγράφου καί ή έκτέλεσή της. 'Ο φυλλαδιογράφος καταλογίζει στον 'Ιωακείμ την πρόθεση νά έκβάσει «διά παντός ήθικού καί δικαστικού καταναγκασμοϋ παράνομα καί άνύπαρκτα όφέλη» ως πρός τή διαθήκη¹⁷. Τόν κατηγορεί άκόμα ότι μέ όρισμένες ένέργειές του για την ίδρυση της 'Εκπαιδευτικής καί Φιλανθρωπικής 'Αδελφότητος κατά τό 1880, άποσκοποϋσε στην έξασθένηση καί υποβάθμιση της εκπαιδευτικής άποστολής τοϋ 'Ελληνικού Φιλολογικού Συλλόγου Κωνσταντινουπόλεως¹⁸.

'Επικριτικός καί ένίστε όξύς, όσον άφορά τις άπόψεις του για τόν 'Ιωακείμ, είναι καί ό έκ τών σχολαρχών της Θεολογικής Σχολής της Χάλκης, Γερμανός ό Γρηγοράς, στα άπομνημονεύματά του¹⁹. 'Η έκδοσή τους, τό 1907, έπισείει τόν θόρυβο, δεδομένου ότι ό Γρηγοράς έκθειάζει ό,τι σχετίζεται μέ τόν ίδιο, έπικρίνοντας όσους δέν συμφωνοϋν μέ τις άπόψεις του. 'Ο ίδιος ό 'Ιωακείμ, μέ έπιστολή του πρός τόν Πατριάρχη 'Αλεξανδρείας Φώτιο, θά χαρακτηρίσει τό έργο λιβελλογράφημα καί θά ζητήσει από τόν Νικομηδείας Φιλόθεο τόν Βρυένιο την συγγραφή μιās «πλήρους καί άμερολήπτου ιστορίας της Σχολής»²⁰. 'Ας δοϋμε πώς έκφράζεται ό Γρηγοράς: «'Ο Πατριάρχης 'Ιωακείμ ό Γ' άνήρ φιλόκαλος καί έφιέμενος μέν της προόδου άλλ' άτυχώς οϋκ έδιδάχθη μέχρι τινος χωρεί ή κατ' αύτόν πρόοδος· αύτῳ δέ κριτή πιστεύει ότι δύναται σκεφθηναι, εις την ίδίαν αύτοϋ καί μόνην διάνοιαν βασιζόμενος, περί πάντων τών καθ' ήμάς πραγμάτων. 'Ανελθών οϋν ό 'Ιωακείμ τοϋ θρόνου, σϋν τοίς άλλοις έπίστευσεν ότι δύναται ίνα αύτοδικαίως έπιστήση την προσοχήν αύτοϋ καί έπί τών έν τη Θεολογική Σχολή κακώς κειμένων. Συνεπώς πρίν ή μελετήση καί συνδιασκεφθῇ μετά τών άρμοδίων, έν στενῳ κύκλω τό κατ' άρχάς, καί οϋτως είπειν, πρίν ή καθυποβάλῃ υπό συζήτησιν τάς ιδέας αύτοϋ, οϋτος τουναν-

17. Βλ. *Τά προνόμια της 'Εκκλησίας. 'Ιωακείμ ό Γ' καί ή διαθήκη Χρηστάκη Ζωγράφου*, 'Αθήναι, 1905, σ. 4.

18. Βλ. *ό.π.*, σ. 10.

19. Βλ. Γερμανός Γρηγοράς, *'Η έν Χάλκη Θεολογική Σχολή*, 'Αλεξάνδρεια, 1907. Για τόν Γρηγορά βλ. Βασίλειος Θ. Σταυρίδης, *ό.π.*, σσ. 36-46.

20. Για τό όλο θέμα βλ. Βασίλειος Θ. Σταυρίδης, *ό.π.*, σσ. 44-45.

τίον παρετίθει ταύτας άμέσως ώς νόμους δι' ών έπέτασσε την αύθωρει έφαρμογήν.»²¹.

Τόν ίδιο χρόνο κυκλοφορούν και τά δύο τεύχη της *Βιογραφίας και Ήμερολογίων* του Νικηφόρου Γλυκά. 'Ο Γλυκάς έσχολάρχευσε στην Χάλκη πρίν από τόν Γερμανό και σχεδόν μετά την άποχώρηση του Τυπάλδου. 'Η μαρτυρία του είναι σύντομη: «3 Φεβρουαρίου 1879 έν Κωνσταντινουπόλει:»... «'Ο 'Ιωακείμ ό Γ΄ άληθώς έχει έλαττώματα, αλλά και πολλά και επίφθονα πλεονεκτήματα. Φιλότιμος αλλά επιθετικός και άποτομος κατά τών άνθισταμένων. Φιλόκαλος αλλά και έπιδεικτικός. Δραστήριος δέ και ένεργητικός και άκριβής εις τό έργον του. Είργάζεται μετ' άληθοϋς αύταπαρνήσεως και διά τούτο έμέμφετο τούς άδιαφορούντας. Κατέπαυσε πολλές καταχρήσεις και ιδίως την Σιμωνίαν.»²².

Θά κλείσουμε τόν κύκλο τών γραφέντων γιά τόν 'Ιωακείμ, πού δημοσιεύονται πρίν από τόν θάνατό του, με ένα βιογραφικό κείμενο του άρχισυντάκτη της μικρασιατικής *Ήνατολής*, Σάββα 'Αλιακιόζογλου, γραμμένο στα καραμανλίδικα. 'Ο 'Αλιακιόζογλου αναπτύσσει ίκανοποιητικά τά του βίου του 'Ιωακείμ μέχρι την παραίτησή του, τονίζοντας ιδιαιτέρως αυτά πού ό ίδιος θεωρεί σημαντικά του έπιτεύγματα²³, και ολοκληρώνει τό κείμενό του μεταφέροντας τά αισθήματα τών συμπατριωτών του: «'Ως επί τό πλείστον ό χριστιανικός πληθυσμός και ιδιαιτέρως οί δικοί μας συμπατριώται της *Ήνατολής*, άνέκαθεν δεικνύοντες αισθήματα σεβασμού και άγάπης πρós τόν 'Αφέντην Πατριάρχην 'Ιωακείμ, με καλήν προαίρεσιν εκφράζουν και την ευμένειάν τους πρós την Αυτού Παναγιότητα.»²⁴.

Τό ύλικό της ένότητας αυτής πλαισιώνεται από μία σειρά άρθρων πού

21. Βλ. Γερμανός Γρηγοράς, *ό.π.*, σσ. 110-111. Βλ. επίσης σ. 114, ύποσημ. 1.: «'Ο Πατριάρχης 'Ιωακείμ διελθών τό πλείστον της νεότητος αυτού έν τη άλλοδαπή ή γνώει ώς εικός τά ήμέτερα πράγματα, έφ'ών συνεπώς ούκ ήδύνατο όρθοφρονείν έν πάσιν.».

22. Βλ. Νικηφόρος Γλυκάς, *Βιογραφία και Ήμερολόγια*, τεύχος Β', 'Αθήναι, 1907, σσ. 13-14, 28. Γιά τόν Γλυκά βλ. Β.Θ. Σταυρίδης, *ό.π.*, σσ. 28-36.

23. Βλ. Σάββας Σ. 'Αλιακιόζογλου, *Σταμπούλ Πατριγι Ζουνδζού 'Ιωακείμ έφένδι χαζρετλερινιν τερτζοιμει χαλί*, Κ. Ζιβίδης βέ Ν. Δεοδάτη ματπασινδά τάπ όλουνμούσδηρ, 1901, σσ. 104-105, 108, 114. Γιά την έκδοση αυτή βλ. επίσης, Evangelia Balta, *Karamanlidika, XXe siecle. Bibliographie Analytique*, C.E.A.M., Athènes, 1987, σσ. 1-2.

24. Βλ. Σ.Σ. 'Αλιακιόζογλου, *ό.π.*, σ. 165. 'Η μεταφορά στην ελληνική γλώσσα είναι δική μας. Τά αισθήματα του έλληνισμού της Μικράς 'Ασίας εκφράζει και ό Γ. Μισαηλίδης στην προσφώνησή του στόν Πατριάρχη: «... κατά μείζονα λόγον συμμετέχει και ή γηραιά έφημερίς *Ήνατολή* ή δεδηλωμένη άνέκαθεν και άκλονήτου φρονήματος, ή έξυπηρετούσα όλον εκείνον τόν όρθόδοξον πληθυσμόν της Μικράς 'Ασίας, τόν πληθυσμόν εκείνον όστις έλάτρευσέ Σε πολυφίλτε Πατριάρχα.» Βλ. Γ.Ε. Μισαηλίδης και Β. Μιχαηλίδης, *ό.π.*, σ. 83.

σχολιάζουν τὸ πατριαρχικὸ ἔργο ἐν τῇ ἐξελίξει καὶ φιλοξενοῦνται στὸν ἡμερήσιο καὶ περιοδικὸ τύπο τῆς ἐποχῆς.

Λίγες ἡμέρες μετὰ τὴν ἐθνοσυνέλευση στὸ Οἰκουμενικὸ Πατριαρχεῖο, ὅπου ὁ Ἰωακεῖμ θὰ καταθέσει τὸ ὑπόμνημά του, ἀναφερόμενος στὰ ζητήματα ποὺ ἀφοροῦν τὸν ἀνώτερο καὶ κατώτερο κλῆρο, τὰ μοναστήρια, τὴν ἐκπαίδευση καὶ τὰ οἰκονομικά, ὁ *Νεολόγος* θὰ σπεύσει νὰ διατυπώσει τὶς δικές του ἀπόψεις ὡς πρὸς τὸ θέμα αὐτό. Ὁ τόνος εἶναι ἥπιος καὶ ὁ σχετικὸς σχολιασμός ἐν γένει θετικὸς²⁵. Ἡ ὀξεία ἀντιπαράθεση τοῦ *Νεολόγου* πρὸς τὸν Ἰωακεῖμ καὶ τὸ περιβάλλον του θὰ ξεκινήσει ἀργότερα καὶ κυρίως ὅσον ἀφορᾷ τὸ ζήτημα τῶν προνομίων. Ἡ εὐθύνη γιὰ τὴν τροπὴ τοῦ θέματος ἐπιρρίπτεται ἀποκλειστικὰ στὸν Πατριάρχη καὶ ἡ παραιτήσή του γίνεται ἀποδεκτὴ μὲ ἀνακούφιση: «Οἱ ἄνδρες ἐκεῖνοι ὧν ἀπλοὺς μμητῆς ὀφείλει εἶναι πᾶς πατριάρχης καὶ εἰς τὸ ὕψος τῶν ὁποίων Ἰωακεῖμ ὁ Γ' οὔτε εἶχε οὔτε δύναται νὰ ἔχη τὴν ἀξίωσιν ὅτι ἀφίκετο, ἥδη μάλιστα ὅτε ἐν τῷ ὑπάρῳ τῶν ἐθνικῶν ζητημάτων ἐφάνη καὶ ἐξ ἀγνοίας αὐτοῦ καὶ ἐξ ἐναντίας πεποιθήσεως πρὸς τὴν τοῦ ἔθνους δεινότητα παρολισθήσας καὶ τὸ τῆς Ἐκκλησίας σκάφος ἐντὸς κινδυνεστάτων ὀδηγήσας ὑφάλων. Ὁ πατριάρχης Ἰωακεῖμ ὁ Γ' ἡμαρτε καὶ αὐτὸς ὡς πᾶς ἄνθρωπος καὶ συνοῖδε τὸ ἀμάρτημα αὐτοῦ. Τοῦτο ὀφείλον εἰπεῖν οἱ ἀληθῶς κηδόμενοι τῆς ὑπολήψεως αὐτοῦ καὶ θέλοντες νὰ τηρήσωσιν αὐτὴν διὰ τὸ μέλλον. Τοῦτο μόνον δύναται νὰ ἀξιῶσιν Ἰωακεῖμ τὸν Γ' συγγνώμης καὶ παρὰ τοῦ ἔθνους καὶ παρὰ τῆς ἱστορίας διὰ τὸ δεινὸν αὐτοῦ ὀλίστημα.»²⁶.

Στὶς ἀρχές τῆς δευτέρας πατριαρχίας του, ὁ H. Lammens μὲ ἄρθρο του στὴν *Revue de l'Orient Chrétien* δείχνει νὰ ἐνδιαφέρεται κυρίως γιὰ τὴ στάση ποὺ θὰ τηρήσει ὁ Ἰωακεῖμ ἐναντι τῶν προσανατολισμῶν τῆς Ρωσίας στὸν χῶρο τῆς Ἀνατολῆς²⁷ καὶ ὑπογραμμίζει τὴν ἀνάγκη προσέγγι-

25. Βλ. Β[ασίλειος] Α[ντωνιάδης], «Τὸ Ὑπόμνημα Ἰωακεῖμ τοῦ Γ'», *Νεολόγος* Κωνσταντινουπόλεως, 5-2, 6-2, 11-2, 13-2, 18-2, 25-2 καὶ 27-2-1879. Βλ. ἐπίσης, «Ἡ ἐν Πατριαρχείῳ Ἐθνοσυνέλευσις», *Νεολόγος*, 25-1-1879.

26. Βλ. *Νεολόγος*, 12-4-1884, στήλῃ «Ἐσωτερικά». Γιὰ τὴ σειρά τῶν σχετικῶν ἀρθρῶν βλ. *Νεολόγος*, 13-2-1884, 14-3-1884, 31-3-1884, 6-4-1884, 11-4-1884, 14-4-1884, 18-4-1884, 20-4-1884 καὶ 21-4-1884 στὴν ἴδια στήλῃ. Γιὰ τὰ ἐπίσημα ἐγγράφα σχετικά μὲ τὸ ζήτημα αὐτὸ βλ. τὴν ἐκδόση τοῦ Βουτυρά, *Τὰ κατὰ τὸ ζήτημα τῶν Ἐκκλησιαστικῶν προνομίων. Ἀπὸ τῆς 19 Φεβρουαρίου 1883 ἕως τῆς ἐπιβραβεύσεως τοῦ ἀρχαίου καθεστώτος*, Κωνσταντινουπόλις, 1884. Πάντως ὁ *Νεολόγος*, χωρὶς νὰ εἶναι ἰδιαίτερα ἐνθουσιώδης, τὸν ὑποδέχθηκε μὲ θετικὴ διάθεση καὶ αἰσοδοξία κατὰ τὴν πρώτη ἀνάρρησή του. Βλ. σχετικά σημειώματα στὴ στήλῃ «Ἐσωτερικά», 17-10, 13-11, 14-11-1878, καὶ στὴ στήλῃ «Ἐκκλησιαστικά», 21-10-1878 καὶ 25-11-1878.

27. Βλ. H. Lammens, «Les 'Projets' de Joachim III», *Revue de l'Orient Chrétien*, τόμ. 7

σης τῆς Ἀνατολικῆς μετὴν Δυτικὴ Ἐκκλησία²⁸, χωρὶς παράλληλα νὰ παραλείψει, καὶ με ἀφορμὴ τὴν ἰωακειμικὴ προσφώνηση πρὸς τὸν ὀθωμανὸ ἡγεμόνα, νὰ τονίσει τὴν νομιμοφροσύνη του πρὸς τὴν ὀθωμανικὴ ἐξουσία²⁹.

Ἀντιθέτως, ἡ *Echos d'Orient*, ὄργανο τοῦ Γαλλικοῦ Ἰνστιτούτου Βυζαντινῶν Σπουδῶν τοῦ τάγματος τῶν ἀσσομψωνιστῶν³⁰, θὰ ἀποφύγει νὰ σχολιάσει τὴν ἐγκύκλιο τοῦ Ἰωακείμ πρὸς τὰ Πατριαρχεῖα Ἀλεξανδρείας καὶ Ἱεροσολύμων καὶ τὶς Αὐτοκεφάλους Ἐκκλησίες Κύπρου, Ρωσίας, Ἑλλάδος, Ρουμανίας, Σερβίας καὶ Μαυροβουνίου σχετικὰ μετὸν ἐπαναπροσδιορισμὸ τῶν σχέσεων τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας μετὶς Ἐκκλησιῶν τῶν Καθολικῶν, τῶν Διαμαρτυρομένων καὶ τῶν Παλαιοκαθολικῶν, καθὼς καὶ τὴ μεταρρύθμιση τοῦ ὀρθοδόξου ἡμερολογίου: «Faute de place, nous devons nous en abstenir. D'ailleurs les idées émises par les différents chefs de l'orthodoxie sont bien ce à quoi l'ont devait s'attendre de leur part.»³¹.

Πάντως, ἡ *Echos d'Orient* καταγράφει συστηματικὰ, μετὰ τὸ 1901, τὰ κύρια γεγονότα τῆς πατριαρχίας τοῦ Ἰωακείμ. Εἴτε ὑπὸ μορφῇ χρονικοῦ εἴτε κριτικῶν σημειωμάτων, τὸ ὕλικὸ ποὺ ὑπάρχει στοὺς τόμους εἶναι σημαντικὸ, στὸ μέτρο ποὺ μᾶς παρέχει τὴν ἐξωθεν μαρτυρία γιὰ τὴν περίοδο αὐτῇ, προερχόμενη ἀπὸ τοὺς κόλπους τῆς Δυτικῆς Ἐκκλησίας³². Ὁ κύκλος τῶν δημοσιευμάτων αὐτῶν ὀλοκληρῶνεται μετὰ ἓνα ἑκτενὲς ἄρθρο γιὰ

(1902), σσ. 66-67, 69. Βλ. καὶ τὸ ἄρθρο τοῦ S. Istiof, «La Russie et ses petits voisins du Sud», *Echos d'Orient*, τόμ. V (1902), σσ. 392-396.

28. Βλ. H. Lammens, *ὁ.π.*, σ. 63.

29. Βλ. *ὁ.π.*, σσ. 59-60. Γιὰ τὸ κείμενο τῆς προσφώνησης βλ. *Ἐκκλησιαστικὴ Ἀλήθεια*, τόμ. 21 (1901), σσ. 226-27.

30. Γιὰ τὸ Ἰνστιτούτο καὶ τὸ περιοδικὸ αὐτὸ βλ. Ε. Δαλέζιος, «Γαλλικὸν Ἰνστιτούτον Βυζαντινῶν Σπουδῶν», *Θ.Η.Ε.*, τόμ. 4, σσ. 189-192, καὶ V. de P. Bailley, «Echos d'Orient. A nos lecteurs», *Echos d'Orient*, τόμ. 1 (1897-98), σσ. 1-2.

31. Βλ. A. Ratel, «La question de l'union et du calendrier dans l'Église orthodoxe», *Echos d'Orient*, τόμ. VII (1904), σ. 99. Γιὰ τὴν πατριαρχικὴ καὶ συνοδικὴ ἐγκύκλιο καθὼς καὶ γιὰ τὶς ἀπαντήσεις τῶν Πατριαρχείων καὶ τῶν Αὐτοκεφάλων Ἐκκλησιῶν βλ. *Νέα Σιών*, τόμ. 1 (1904), σσ. 169-176, 193-201, τόμ. 2 (1905), σσ. 395-413, 497-509, 912-919. Ἀρνητικὴ θεωρεῖ τὴ στάση τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος ὁ Orazio M. Premoli, *Contemporary Church History (1900-1925)*, London, 1932, σ. 259. Ἀπὸ τὴ σχετικὴ βιβλιογραφία βλ. ἐπίσης, Ν.Ν. Δουρνοβῶ, «Ἀνάγκη μείζονος ἐνότητος τῶν Ἐκκλησιῶν τῆς Ἑλλάδος καὶ Κωνσταντινουπόλεως», *Ἑλληνιασμός*, τόμ. Δ' (1901), σσ. 646-651, Ε. Λουκαράς, «Ὁμοσπονδία τῶν Ὁρθόδοξων Ἐκκλησιῶν», *Ἐκκλησιαστικὴ Ἀλήθεια*, τόμ. 40 (1920), σσ. 421-424.

32. Βλ. *Echos d'Orient*, τόμ. IV (1900-1901) ἕως τόμ. XV (1912).

τὸν Ἰωακεῖμ, στὸν τόμο τοῦ 1913. Ὁ F. Cayré ὑποστηρίζει ὅτι τὸ σχῆμα ἰωακειμικοῦ-ἀντιωακειμικοῦ εἶναι τὸ ἀποτέλεσμα τῶν ἐκκοσμικευτικῶν διεργασιῶν τῆς διετίας 1858-1860 καὶ τοῦ φιλελευθέρου πνεύματος ποὺ διαπνέει τὸ Οἰκουμενικὸ Πατριαρχεῖο μετὰ ἀπὸ τὴ Γαλλικὴ Ἐπανάστασι³³. Θεωρεῖ τὸν Ἰωακεῖμ ὡς ἓναν ἄνθρωπο προοδευτικό, τῆς τάξης καὶ τῆς ὁμαλότητος, χωρὶς ὅμως συγκροτημένες ἀρχές. Ὑποστηρίζει ὅτι ἐπεδίωξε νὰ ἀναμορφώσει τὴν Ἐκκλησίαν μὲ τεχνάσματα καὶ ἀμφισβητεῖ τὴν ἀφοσίωσή του στὰ οἰκουμενικὰ ἰδεώδη³⁴. Γιὰ τὸν Cayré οἱ ἀπόψεις τοῦ Ἰωακεῖμ ἦταν ἰδεαλιστικές, στὸ μέτρο ποὺ ἀναζητοῦσε τὴν ἐνότητα τῆς Ἐκκλησίας μόνο στὴν ἀγάπη καὶ ὄχι στὴν ἀγάπη τῆς ἀλήθειας, ὅπως ἡ Καθολικὴ Ἐκκλησία ἐπιδιώκει³⁵.

Ἀπὸ τὰ φυλλάδια ποὺ ἐπιλέγονται ὡς μέσο κυκλοφορίας τῶν ἀντιπολιτευτικῶν ἀπόψεων μπορέσαμε νὰ ἐντοπίσουμε δύο. Στὸ πρῶτο, τὸ ὁποῖο τυπώνεται τὸ 1909, μὲ ἀφορμὴ συμβάντα κατὰ τὶς ἐκλογές συμβούλων, ὁ Ἰωακεῖμ κατηγορεῖται ὡς «κομματάρχης» καὶ «ἀπηνῆς διώκτης τῆς ἐν τῷ Ἔθνει ὁμονοίας καὶ ἀγάπης», ἐνῶ στόχος τῶν ἐπικριτῶν εἶναι καὶ ὀρισμένοι ἀκόμα ἱεράρχες καὶ λαϊκὰ μέλη τοῦ Μεικτοῦ Συμβουλίου³⁶. Χαρακτηριστικὸ πάντως εἶναι ὅτι ἡ ἐπιτροπὴ ποὺ προσυπογράφει δὲν παραλείπει νὰ ἐκφράσει τὴν εὐγνωμοσύνη της πρὸς τὸν διευθυντὴ τοῦ *Νεολόγου*, Σ. Βουτυρά, «ὁστις μετὰ περισσῆς φιλογενείας καὶ μερίμνης ὑπὲρ τῆς Ἐκκλησίας καὶ τοῦ Ἐθνους καυτηριάζει ἐκάστοτε τοὺς ὠθήσαντας καὶ ὠθοῦντας ἡμᾶς εἰς τὴν ἄβυσσον.»³⁷. Ὅσον ἀφορᾷ, βεβαίως, τὴν *Πρόοδο* καὶ τὴν *Πατρίδα*, «τῶν ὁποίων ἡ πορεία κατεδείχθη ἀντεθνικωτάτη»..., «ἐπιβάλλεται ἡ ἐντελὴς περιφρόνησις καὶ ἄκρα ἀποχὴ ἀπὸ τοῦ διατρέφειν τοιοῦτους ἡθικοὺς δολοφόνους τοῦ Ἐθνους διὰ τῆς ἀγορᾶς τοῦ φύλλου τῶν.»³⁸.

Τὸ δεύτερο εἶναι ἀπαντητικὸ προηγουμένου ποὺ ἐκδόθηκε ἀπὸ τὸ Πατριαρχικὸ Τυπογραφεῖο τὸν ἴδιο χρόνο, μὲ πρωτοβουλία τῆς *Προόδου*, ὑπὸ τὸν τίτλο *Ὑπόμνημα κληρικοῦ διὰ τὰ μέλη τῆς Ἐθνοσυνελεύσεως*, καὶ

33. Βλ. F. Cayré, «Joachim III Patriarche Grec de Constantinople. 1834-1912», *Echos d'Orient*, τόμ. XVI (1913), σ. 63.

34. Βλ. ὁ.π., σσ. 65, 164, 431, 441-42.

35. Βλ. ὁ.π., σσ. 442-43.

36. Βλ. Ὁ Πατριάρχης Ἰωακεῖμ ὁ Γ'. *Ἡ ἐν Φαναρίῳ Κατάστασις*, Κωνσταντινούπολις, 1909, σσ. 6-8, 18-19.

37. Βλ. ὁ.π., σσ. 21-22.

38. Βλ. ὁ.π., σ. 22.

μέ το όποιο άρθρώνεται μιὰ σθεναρή διαμαρτυρία στήν πολιτική τῆς συνταγματικῆς Κυβέρνησης τῆς Ὁθωμανικῆς Αὐτοκρατορίας καί στήν προσπάθειά της νά καταργήσῃ τὸ καθεστῶς τῶν προνομίων τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου, τῆς ἰσότητος καί ἰσονομίας τῶν ὀθωμανῶν ὑπηκόων, καί νά ἀλλοιώσῃ τὸν φυλετικὸ χαρακτήρα τῶν ἐπαρχιῶν ὥστε νά καταστῇ ἡ ὄψη τοῦ Ὁθωμανικοῦ Κράτους μωαμεθανική³⁹. Οἱ λύσεις ποὺ ἐπρωτείνοντο γιὰ τὴ βελτίωση τῆς κατάστασης⁴⁰ ἀποτελοῦν καί τὸ ἀντικείμενο τῆς κριτικῆς ποὺ ἀσκεῖται στὸν Πατριάρχη, ὑποστηρίζοντας ὅτι αὐτὸ ποὺ προτείνεται ἀπὸ τὸν Ἰωακεῖμ ἀποτελεῖ, στήν οὐσία, τὴν ἀπόρριψη καί ἐγκατάλειψη τῆς ἐθνικῆς πολιτικῆς περιφρούρησης τοῦ προνομακοῦ καθεστώτος⁴¹.

Τὶς ἐπιδόσεις τοῦ Ἰωακεῖμ κατὰ τὴ δευτέρῃ του πατριαρχία συστηματικὰ παρακολουθοῦν καί κρίνουν τὰ *Πάτρια* ποὺ ἀρχίζουν νά ἐκδίδονται τὸ 1902⁴². Χωρὶς μιὰ ἐκδηλὰ φιλικὴ στάση, ἐν γένει θὰ στηρίζουν ὀρισμένες πρωτοβουλίες τοῦ Πατριάρχη, κυρίως ὅσον ἀφορᾷ τὴ διάδοση τῆς ἐλληνικῆς παιδείας⁴³.

Ἐρείσματα, ὅσον ἀφορᾷ τὶς ἐπιδιώξεις του γιὰ τὴν ἄρση τοῦ βουλγαρικοῦ σχίσματος, θὰ παράσχει στὸν Ἰωακεῖμ ἡ *Orient* τοῦ Ν. Νικολαΐδη, ὄργανο μιᾶς παράταξης ποὺ προσπαθεῖ νά συμβιβάσῃ τὶς ὀρθόδοξες καί μεγαλοϊδεατικὲς ἐπιλογές μὲ νομιμόφρονες τάσεις πρὸς τὴν ὀθωμανικὴ ἐξουσία. Ὁ Νικολαΐδης ὑποστηρίζει ὅτι, ἐνὸςω ἡ βουλγαρικὴ Ἐκκλησία παραμένει σχισματικὴ, τὸ Οἰκουμενικὸ Πατριαρχεῖο θὰ στερεῖται τὴν ἠθικὴ καί ὕλική συμπαράσταση τῆς Μεγάλης Δύναμης τοῦ Βορρᾶ καί κατακρίνει γιὰ τὸν λόγο αὐτὸ τὴν φιλοσχισματικὴν στάση τοῦ *Νεολόγου* ὡς ἐπιζήμια γιὰ τὴν ἐνότητα στοὺς κόλπους τῆς Μεγάλης Ἐκκλησίας⁴⁴: «Nous estimons que le principe l'Union fait la Force est toujours vrai et nous sommes par suite opposés à tous les facteurs diviseurs. La défense des droits et privilèges de l'Église de Constantinople et des Grecs ne peut

39. Βλ. *Τὸ Ὑπόμνημα τοῦ Πατριάρχου Ἰωακεῖμ τοῦ Γ΄. Τὰ τρωτὰ αὐτοῦ σημεῖα τὰ τῆς Ἐθνοσυνελεύσεως*, Φεβρουάριος 1911, σσ. 8, 11-13.

40. Βλ. ὁ.π., σσ. 16-20.

41. Βλ. ὁ.π., σ. 43.

42. Βλ. «Ἀντὶ προγράμματος», *Τὰ Πάτρια*, 16-3-1902.

43. Βλ. «Ἐκφρασις εὐγνώμοσύνης», *Τὰ Πάτρια*, 13-12-1908, «Ἱεραὶ ὀφειλαί», *Τὰ Πάτρια*, 18-7-1909.

44. Βλ. Ν. Nikolaidēs, «Les Grecs Ottomans contre eux mêmes», *L'Orient*, 15-6-1911, σσ. 3-4, 30-6-1911, σ. 5.

être mieux assurée que par l'union de tous les Grecs autour du Patriarche actuel.»⁴⁵.

Ἀπὸ τὰ ἐντυπα τοῦ μικρασιατικοῦ χώρου, ἡ Ἀμάλθεια Σμύρνης, τοῦ Σωκράτη Σολομωνίδη, ξεχωρίζει γιὰ τὸν συγκροτημένο της λόγο καὶ τὴν μετριοπαθὴ της στάση, ἀκόμα καὶ γιὰ θέματα ἀρκετὰ κρίσιμα, ὅπως ἡ σχέση τοῦ Ἰωακείμ μὲ τὶς ὁθωμανικὲς βουλευτικὲς ἐκλογὲς τοῦ 1912⁴⁶ καὶ ἡ ἄρση τοῦ βουλγαρικοῦ σχίσματος⁴⁷.

Ὅταν τὸ 1912 ἐπέρχεται ὁ θάνατος, ἡ αἴσθησις ποὺ προκαλεῖται εἶναι ὑπέρμετρη. Ἀπὸ τοὺς πρώτους ποὺ θρηνεῖ εἶναι ἡ φιλική του *Πρόοδος*: «Ἰωακείμ ὁ Γ' ὑπῆρξε ὁ ἐπιφανέστερος Πατριάρχης τῆς Ἀνατολικῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας. Τὴν συντετριμμένην καὶ τεταπεινωμένην τιμὴν τῆς Ἐκκλησίας καὶ τοῦ ἔθνους του τὴν ἀνύψωσε, τὴν συνέχισε καὶ τὴν ὤθησε πρὸς ὀρίζοντας ἀγνώστους μέχρι τῆς ἐποχῆς του. Ὁ Πατριάρχης Ἰωακείμ θὰ διαγράψῃ ἐποχὴν καὶ δι' αὐτὸ ἐνόσω ὑπάρχει Ἑλληνισμός καὶ Ἑλληνικὸν ἔθνος τὸ ὄνομά του θὰ μείνῃ γεγραμμένον μὲ ἀνεξίτηλα γράμματα.»⁴⁸. Στὴν *Πρόοδο* συναντοῦμε καὶ σχετικὲς ἀναδημοσιεύσεις ἀπὸ τὸν ξένο τύπο: Ὁ παρισινὸς *Χρόνος* ὑπογραμμίζει τὴν πολιτικὴ δυνάμειά τοῦ Ἰωακείμ, κυρίως ὅσον ἀφορᾷ τὴν ἐξέλιξιν τοῦ κινήματος τῶν Νεοτούρκων⁴⁹. Ὁ ἐπίσης παρισινὸς *Γαλάτης* ἀναφέρεται στὴν ἐνωτικὴ του πρωτοβουλία⁵⁰, ἐνὼ στὴν *Ἐφημερίδα τῆς Γενεύης*, σὲ σχετικὸ σημείωμα, ὁ συντάκτης του ἀναπολεῖ τὸν Ἰωακείμ τὸν Γ' μαζί μὲ τὸν Ἰωάννη

45. Βλ. *L'Orient*, 30-6-1911, σ. 6.

46. Βλ. «Τί θὰ πράξῃ τὸ γένος», *Ἀμάλθεια* Σμύρνης, 6-1-1912, «Ποῦ ἦ πνίξις;», *Ἀμάλθεια*, 12-1-1912, «Ποῦ κατηντήσαμε;», *Ἀμάλθεια*, 17-1-1912.

47. Βλ. «Ἡ ἄρσις τοῦ σχίσματος», *Ἀμάλθεια*, 13-11-1912. Κρατοῦμε ἐπίσης ἀπὸ τὴν *Ἀμάλθεια* τὸ κείμενο, «Θάνατος Γενάρχου», στὸ φύλλο τῆς 15 Νοεμβρίου 1912. Ὡς δείγμα ἀνακολουθίας θὰ πρέπει νὰ θεωρηθεῖ ἡ ἀρθρογραφία τοῦ Ἀνατολικοῦ Ἀστέρου τοῦ Β. Καλλιφρονος. Ἐγκωμιαστικὸ ἄρθρο γιὰ τὸν Ἰωακείμ, βλ. «Ἐπιστολὴ Α'», *Ἀνατολικὸς Ἀστήρ*, 3-10-1880, ἀλλὰ καὶ ἀρκετὰ ἐπικριτικὸ, βλ. *Ἀνατολικὸς Ἀστήρ*, 1-6-1883, καὶ πολεμικὴ μὲ τὴν *Ἐκκλησιαστικὴ Ἀλήθεια*. Βλ. *Ἀνατολικὸς Ἀστήρ*, 31-10-1880 καὶ 29-8-1881. Τὴν κριτικὴ αὐτὴ στάση κατὰ τοῦ Μ. Χαμουδόπουλου υἱοθετεῖ καὶ ὁ Γεδεὼν ἀπὸ τὶς ἴδιες στήλες. Βλ. Μ.Ι. Γεδεών, «Ἱστορικὰ Ἀθύρματα», *Ἀνατολικὸς Ἀστήρ*, 7-11-1880, ἀρ. 6, σσ. 45-47, ἀρ. 7, σσ. 51-53, ἀρ. 9, σσ. 67-69 καὶ ἀρ. 10, σσ. 75-76.

48. Βλ. Κ. Σπανοῦδης, «Βιογραφικαὶ Σημειώσεις (Ἰωακείμ ὁ Γ')», *Πρόοδος*, 14-11-1912. Γιὰ τὴν περιγραφὴ τῆς κηδείας τοῦ Πατριάρχου βλ. τὰ φύλλα 16, 17, 18 καὶ 19 Νοεμβρίου 1912.

49. Βλ. *Πρόοδος*, 21-11-1912.

50. Βλ. *Πρόοδος*, 30-11-1912.

τὸν Χρυσόστομο⁵¹. Ἡ ὁμόδοξη Ρωσία ἐπιβλητικὰ συμμετέχει στὸ πένθος μὲ τὸν θρῆνο τοῦ Ἀρχιεπισκόπου Βολίνης καὶ Ζητομίρ Ἀντωνίου: «Ἐπὶ ἀληθείας σὺ ὑπῆρξας διὰ τὴν Ὁρθόδοξον οἰκουμένην δευτέρος Μωυσῆς εἰρηνεύων τὰς Ἐκκλησίας καὶ τοὺς Λαοὺς πρὸς ἀλλήλους.»⁵².

Τὴν ἐνωτικὴ τοῦ προσπάθεια ἐξαίρει καὶ ὁ καθηγητὴς τῆς Θεολογικῆς Ἀκαδημίας Πετρούπολεως, Ι. Σοκολώφ, σὲ μακροσκελὲς ἄρθρο τοῦ ποῦ φιλοξενεῖται στὴν *Πρόοδος*: «Ἐννοοῦμεν τὸν ἀληθῶς οἰκουμενικὸν χαρακτῆρα τῆς ποιμενικῆς τοῦ δράσεως ἥτις περιέλαβεν ὁλόκληρον τὴν ὀρθόδοξον Ἀνατολήν, ἑλληνικὴν τε καὶ σλαβικὴν, καὶ ἐπεξετάθη ἐφ' ὅλων τῶν Αὐτοκεφάλων Ἐκκλησιῶν.»⁵³. Ὁ Σοκολώφ ἀναφέρεται ἐπίσης στὶς προσπάθειες τοῦ Ἰωακείμ γιὰ τὴν ἄρση τῶν φυλετικῶν διαφορῶν, τὴ διευθέτηση τοῦ ζητήματος τοῦ βουλγαρικοῦ σχίσματος καὶ τὴν προσέγγιση μὲ τὴν Ἐκκλησία τῆς Ρωσίας, καθὼς καὶ στὸν ἀγώνα τοῦ ὑπὲρ τῶν δικαίων καὶ τῶν προνομίων τῆς Μεγάλης Ἐκκλησίας⁵⁴. Ἡ ἐπικέντρωση τοῦ ἐνδιαφέροντος τῶν ἐκπροσώπων τῆς ὁμοδόξου δυνάμεως τοῦ Βορρᾶ στὴ διορθόδοξη διάσταση τοῦ ἰωακειμικοῦ ἔργου ἐξυπηρετεῖ ἀπόλυτα τὴν ἐποχὴ ἐκείνη τοὺς φιλοσλαβικοὺς προσανατολισμοὺς τῆς ρωσικῆς πολιτικῆς.

Ἐκ μέρους τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου σημειώνουμε δύο κείμενα ποὺ δημοσιεύει ἡ *Ἐκκλησιαστικὴ Ἀλήθεια*. Τὸν ἐπικήδειο τοῦ Ἀρχιεπισκοπάρχου τῆς Ἱερᾶς Συνόδου Ἀποστόλου, δεῖγμα ἐξαίρετο τοῦ λόγου τῆς Μεγάλης Ἐκκλησίας: «Καὶ ἐνῶ οἱ περὶ αὐτὸν ἐκάστοτε μετὰ μειδιάματος ἀπορίας προσέβλεπον πρὸς τὰς τοιμηρὰς ταύτας πτήσεις, αὐτὸς ὁ γίγας ἀετὸς διέσχισε τοὺς αἰῶνας περισυλλέγων ράκη δόξης ἀρχαίας περιλάμπρου πρὸς διακόσμησιν τῆς διατρήτου ἐθναρχικῆς τοῦ ἀλουργίδος.»⁵⁵. Καὶ τὸ σημεῖωμα τοῦ Χρυσάνθου Φιλιππίδη, ὁ ὁποῖος τὴν ἐποχὴ αὐτὴ διευθύνει τὴν *Ἀλήθεια*, διορισθεὶς ἀπὸ τὸν Ἰωακείμ πρὶν ἀπὸ ἓνα περίπου χρόνον. Εἶναι ἀπὸ τότε ποῦ θὰ ἔρθει καὶ σὲ ἐπαφὴ μὲ τὸν Δραγούμη καὶ τὸν Σουλιάτση-Νικολαΐδη, ἀναμιγνύομενος στὴν ἀποκαλουμένη «Κίνηση τῶν Ἐθνοτήτων» γιὰ τὴν ἀναμόρφωση τῆς Ὁθωμανικῆς Αὐτοκρατορίας⁵⁶. Μέσα ἀπὸ τὴν ἑλληνοκεντρικὴ τοῦ αὐτῆ θεώρηση βλέπει καὶ ἐκτιμᾷ

51. Βλ. *Πρόοδος*, 3-12-1912.

52. Βλ. Ἀντώνιος Βολίνης καὶ Ζητομίρ, «Θρῆνος ἐπὶ τῷ θανάτῳ Ἰωακείμ τοῦ Γ'», *Πρόοδος*, 2-12-1912.

53. Βλ. Ἰωάννης Ι. Σοκολώφ, «Ἰωακείμ ὁ Γ'», *Πρόοδος*, 6-12-1912.

54. Βλ. ὁ.π., 7, 8 καὶ 9-12-1912.

55. Βλ. Ἀπόστολος [Ἀμασεας], «Λόγος ἐπικήδειος εἰς τὸν ἀείμνηστον Πατριάρχην Ἰωακείμ τὸν Γ'», *Ἐκκλησιαστικὴ Ἀλήθεια*, τόμ. 32 (1912), σ. 444.

56. Γιὰ τὸν Χρυσάνθο Φιλιππίδη βλ. Ι.Χ. Κωνσταντινίδης, «Χρυσάνθος ὁ Φιλιππίδης»,

τὸ ἔργο τοῦ Πατριάρχου: «Αὐτοῦ θρηνεῖ ὅλη ἡ Ὁρθόδοξος Ἐκκλησία, ὁδύρεται δὲ ἰδίᾳ τὸ ἑλληνικὸν ἔθνος, ἀπορφανισθὲν Ἐκείνου, ὅστις ὑπῆρξεν ὁ μικρόκοσμος τῶν ἐθνικῶν αὐτοῦ ἰδεωδῶν καὶ ὀνείρων»... «Ἄλλ' ὅτι κυρίως, ἀκραδάντως ἐπίστευεν Ἰωακείμ ὁ Γ', ἦτο ἡ ἀνύψωσις καὶ ἡ ἀποκατάστασις τῆς φυλῆς, ὑπὲρ ἧς καθ' ὅλον τὸν μακρὸν χρόνον ἀμφοτέρων τῶν πατριαρχιῶν τοῦ ἐπάλαισε μηδέποτε μικροψυχῆσας ἢ ἀποθαρρυνθεῖς.»⁵⁷

Δύο ἀρκετὰ ἐνδιαφέροντα ἄρθρα, ἀμέσως μετὰ τὸν θάνατο τοῦ Ἰωακείμ, δημοσιεῖται καὶ ὁ Γεδεών, φωτίζοντας ἀρκετὰ σημεῖα τῆς προσωπικότητός του. Ἐπιζητώντας ἴσως –δὲν τὸ γνωρίζουμε– νὰ ἐνημερώσει τοὺς ὁμοδόξους τοῦ ἱστοφεοῦς ἄσσεως, τὰ στέλνει στὴν *Ἀκρόπολη*⁵⁸. Ὡς «ἀγρυπνότερον τῶν φυλάκων τῆς ἱερᾶς πατρὶοῦ παρακαταθήκης», χαρακτηρίζει τὸν Ἰωακείμ, καὶ «πατέρα πάντων τῶν πιστῶν καὶ ἰδιαίτερος τῶν Ἑλλήνων.»⁵⁹. Οἱ οἰκουμενικὲς τοῦ πρωτοβουλίες καθὼς καὶ ὁ ἀγώνας τοῦ γιὰ τὴ διάσωση τῶν προνομίων τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου –πράγμα ποὺ τὸν ἔφερε σὲ σύγκρουση μὲ τὴν Ὑψηλὴ Πύλη– εἶναι ὅ,τι ὑπερτονίζεται κυρίως στὸ δεύτερο ἄρθρο τοῦ Γεδεών⁶⁰. Στὰ ὁψίτυπα βιβλία του, αὐτοβιογραφικοῦ κυρίως χαρακτήρα, οἱ ἀναφορὲς στὸν Ἰωακείμ καὶ τὴν ἐποχὴ τοῦ δὲν εἶναι λίγες: *Διαμάχη Ἀνατολικοῦ Ἀστέρος καὶ Νεολόγου*⁶¹, ἡ ἀντιωακειμικὴ παράταξις⁶², οἱ σχέσεις μὲ τὴν Ρωσσία⁶³. Πάντως, πρὶν ἀπὸ αὐτά, ὁ Γεδεών, μὲ τὸ γνώριμο ἐκκλησιαστικὸ τοῦ ὕφους, θὰ μᾶς δώ-

Θ.Η.Ε., τόμ. 12, στ. 397-401, ὅπου καὶ τὰ βιβλιογραφικά. Γιὰ τὴν Ὁργάνωση Κωνσταντινουπόλεως βλ. Ἀθαν. Σουλιάτης-Νικολαΐδης, *Ὁργάνωσις Κωνσταντινουπόλεως*, ἐπιμ. Θάνας Βερέμης-Κατερίνα Μπούρα, Δωδώνη, Ἀθήνα, 1984, σσ. 9-23. Στὴ σχέση τοῦ Ἰωακείμ Γ' μὲ τὴν Ὁργάνωση ἀναφέρεται ὁ Χρυσάνθος στὸ *Βιογραφικαὶ Ἀναμνήσεις τοῦ Ἀρχιεπισκόπου Ἀθηνῶν Χρυσάνθου*, Ἀθήναι, 1970, σ. 63. Τὶς ἐντυπώσεις τοῦ ἀπὸ τὴ συνάντησή του μὲ τὸν Ἰωακείμ –τὸ 1909 περίπου– περιγράφει μὲ τὸ ἰδιόρρυθμό του ὕφος ὁ Ἴων Δραγούμης, ἐκτιμώντας ταυτόχρονα καὶ τὸν ρόλο τοῦ Πατριάρχου ὡς φορέα τῆς ἐθναρχικῆς παράδοσης τῆς ὀρθοδοξίας. Βλ. *Ὅσοι ζωντανοί*, Ἀθήνα, 1926, σσ. 29-32.

57. Βλ. Χ[ρυσάνθος] Φιλίππιδης], «Ἰωακείμ ὁ Γ'», *Ἐκκλησιαστικὴ Ἀλήθεια*, τόμ. 32 (1912), σσ. 433-34.

58. Ἡ συνεργασία τοῦ μὲ ἑλλαδικὰ περιοδικὰ θὰ ξεκινήσει ἀρκετὰ ἀργότερα. Βλ. Χρή-στος Γ. Πατρινέλης, *Δημοσιεύματα Μανουῆλ Ι. Γεδεών. Ἀναλυτικὴ ἀναγραφὴ*, Ἀθήναι, 1974.

59. Βλ. Μ.Ι. Γεδεών, «Ἰωακείμ ὁ Γ'», *Ἀκρόπολις*, 15-11-1912.

60. Βλ. Μ.Ι. Γεδεών, «Τὰ ὄνειρα τοῦ Πατριάρχου Ἰωακείμ», *Ἀκρόπολις*, 19-11-1912.

61. Βλ. Μ.Ι. Γεδεών, *Ἀποσημειώματα Χρονογράφου. 1800-1913*, Ἀθήναι, 1932, σσ. 66-67, 71.

62. Βλ. Μ.Ι. Γεδεών, *Μνεῖα τῶν πρὸ ἐμοῦ. 1800-1863-1913*, Ἀθήναι, 1934, σσ. 240-41.

63. Βλ. ὁ.π., σσ. 224, 307.

σει και ένα συνθετικό κείμενο με αρκετές κριτικές παρατηρήσεις και αναλυτικές προσεγγίσεις⁶⁴.

Σε ό,τι γράφεται μετά το θάνατό του, με την έλλειψη της παρουσίας του προσώπου και τη χρονική αποστασιοποίηση, είναι φυσιολογικό να αναζητήσουμε νηφαλιότερες διατυπώσεις και συνθετικότερες προσεγγίσεις. Έν τούτοις, σε όρισμένες περιπτώσεις, όπου πρόσωπα του στενού περιβάλλοντος του Πατριάρχη συνεχίζουν να εκφράζονται, ή συναισθηματική παράμετρος διατηρεί την καταλυτική της ιδιότητα προτρέποντας σε εξωραϊσμένες περιγραφές και εκτιμήσεις. Βέβαια, είναι και η χρονική στιγμή που δεν θα πρέπει να μάς διαφεύγει, ή περιρρέουσα ατμόσφαιρα: Το 1917 ή Κοινή των Άλυστρώτων Έλλήνων Έπιτροπεία έχει την πρωτοβουλία της επιμνημόσυνης δέησης, με τη συμπλήρωση πέντε ετών από τον θάνατο του Ίωακείμ, και της έκδοσης των επιμνημοσύνων λόγων. Κρατούμε αυτόν του Γενναδίου Θεσσαλονίκης: «... έχων πλήρη συναίσθησιν των καθηκόντων και δικαιωμάτων αυτού και ως εθνάρχου και ως πρωθεράρχου, κατώρθωσε να ήλεκτρίση και προσελκύση το εύσεβες ήμῶν Γένος, υπερπηδήσας τὰ ὅρια τῆς Ἑλληνικῆς Ἐκκλησίας και τῆς Ἑλληνικῆς Φυλῆς. Δὲν ἤθελε ἔθνος ναρκωμένον, ἀλλὰ φρονηματισμένον και πρὸς ἐθνικὴν ἐξέγερσιν και δρᾶσιν παρεσκευασμένον. Δὲν ἤθελε Ἐκκλησίαν ἀδρανοῦσαν, ἀλλὰ δρῶσαν και μεγαλουργοῦσαν.»⁶⁵. Και τοῦ Σπανοῦδη, ὁ ὁποῖος ἐκφωνεῖ ἐξ ὀνόματος τῆς Ἐπιτροπείας: «... Μεγαλοῖδεάτης, πιστεύων εἰς τὸ μέλλον τοῦ Ἐθνους και τῆς Φυλῆς. Ἀλλὰ και Ἑλληνα ὑπέροχος και Πατριάρχης ὑπέρτιμος και ἀληθινὸς Ἐθνάρχης. Μόνον ἐκεῖνοι οἱ ὁποῖοι ἐπικοινωνήσαν μαζί του και ἡσθάνθησαν τοὺς παλμοὺς τῆς Ἑλληνικωτάτης καρδιάς του γνωρίζουν τί ἐσκέπτετο και τί ἐπεζητεῖ ὁ ἐξίσου πρὸς τὴν ποιμαντικὴν ράβδον και τὴν σημαίαν τοῦ Ἐθνους κρατῶν Πατριάρχης.»⁶⁶.

Τὸ 1929, κατὰ τὴν ἐπέτειο τῆς χειροτονίας και τῆς χειροθεσίας του ἀπὸ τὸν Ίωακείμ, ὁ Παραμυθίας και Φιλιατῶν Ἀθιναγόρας δημοσιεύει τὴ δική του μαρτυρία. Ἡ ἀφορμὴ εἶναι, βέβαια, ἡ ἐκδοσις τοῦ τρίτου τόμου τῆς Ἐκκλησιαστικῆς Ἱστορίας τοῦ Βαφείδη, πρὶν ἀπὸ ἓνα χρόνον: «Κατη-

64. Βλ. Μ.Ι. Γεδεών, «Ίωακείμ ὁ Γ΄», *Πανελλήνιον Λεῶκωμα Ἑθνικῆς Ἑκατονταετηρίδος. 1821-1922*, τόμ. ΣΤ΄, Ἀθῆναι, 1922, σσ. 38-41.

65. Βλ. *Εἰς Μνήμην Ίωακείμ τοῦ Γ΄ ἐπὶ τῇ πέμπτῃ ἐπετείῳ τοῦ θανάτου αὐτοῦ*, Ἀθῆναι, 1917, σσ. 4-5. Γιὰ τὸν Θεσσαλονίκης Γεννάδιο, Ἀρχιγραμματέα τῆς Ἱερᾶς Συνόδου ἐπὶ Ίωακείμ Γ΄, βλ. Σ.Γ. Παπαδόπουλος, «Γεννάδιος ὁ Ἀλεξιάδης», *Θ.Η.Ε.*, τόμ. 4, σσ. 291-93, και Ὁρθοδοξία, τόμ. ΙΕΤ΄ (1951), σσ. 173-178.

66. Βλ. *Εἰς Μνήμην*, ὁ.π., σσ. 10-11.

γορείται διὰ τὴν πρὸς τὴν ἱεραρχίαν ἀδιαφορίαν, τὴν μέχρι περιφρονήσεως ἐξικνουμένην, ἐκεῖνος ὅστις τόσον εἰργάσθη διὰ τὴν ἀνύψωσιν τοῦ Κλήρου καὶ τὸ γόητρον τῆς Ἱεραρχίας. Οὐδεὶς Πατριάρχης ἐπεδίωξε μετὰ μερίζονος ἐπιγνώσεως καὶ αὐταπαρνησίας καὶ θάρρους τὴν ἀναγέννησιν καὶ ἀνάκτησιν τῆς δυνάμεως τῆς Ἐκκλησίας ἀπέναντι τῶν κατακτητῶν.»⁶⁷. Ὁ Ἀθηναγόρας ἐπικροτεῖ τοὺς οἰκουμενικοὺς προσανατολισμοὺς τοῦ Ἰωακεῖμ, ὑποστηρίζοντας ὅτι λόγῳ τῶν ἐπιλογῶν του αὐτῶν καὶ τῆς ἀντιπαράθεσής του μὲ τὸν Τρικούπη ὁδηγήθηκε στὴν ἀπομάκρυνσὴ του ἀπὸ τὸν θρόνον⁶⁸, καὶ διατυπώνει τὴν ὑπόθεσιν ὅτι ἐὰν ζοῦσε ὁ Ἰωακεῖμ, ὁ Ἑλληνισμὸς τῆς Μικρᾶς Ἀσίας δὲν θὰ ξερριζωνόταν ἀπὸ τὰ πάτρια του ἐδάφη καὶ ἡ Ἐκκλησία Κωνσταντινουπόλεως δὲν θὰ ζοῦσε ὑπὸ τὸν ἐφιάλτη τῶν ἀντιποίνων καὶ τῆς ἀνὰ πάσα στιγμὴ ἀπειλουμένης ἐκδίωξης τοῦ ποιμνίου τῆς⁶⁹.

Ὁ Βαφείδης πάντως, ἐκτὸς ἀπὸ ὅσα τοῦ καταμαρτυρεῖ ὁ Ἀθηναγόρας, κατηγορεῖ τὸν Ἰωακεῖμ καὶ γιὰ τὴ στάση του στὸ ζήτημα τῶν προνομίων, θεωρώντας ὅτι δὲν ἐξετίμησε δεόντως τὴ σημασίαν τους καί, ὠθούμενος ἀπὸ τὴ φιλαρχία του, ἀγνόησε τὰ δύο σώματα⁷⁰. «Ὁ ζήλος αὐτοῦ ὑπὸ μεγάλης φιλοδοξίας καὶ ἐγωΐσμοῦ διαπνεόμενος παρώρμα αὐτὸν εἰς τὴν ἐξ ὀλοκλήρου καὶ διὰ μιᾶς διαρρῦθμισιν τῶν πάντων, τὴν παράβλεψιν τῶν ἐπειγόντων καὶ ἀναγκαίων καὶ τὴν πλήρωσιν ἰδεωδῶν ἀνεφίκτων.»⁷¹.

Ἀπὸ αὐτοὺς ποὺ τὸν γνώρισαν, τελευταῖος, μισὸν αἰῶνα σχεδὸν ἀπὸ τὸ θάνατό του, θὰ καταθέσει τὴ μαρτυρία του ὁ Δημήτριος Μαυρόπουλος⁷²: «Δι' ὀλίγων θέλομεν ἐξιστορήσει τὰ τῆς παραιτήσεως ἐκ τοῦ θρόνου καὶ τοὺς λόγους αὐτῆς Ἰωακεῖμ τοῦ Γ', κατὰ τὴν πρώτην αὐτοῦ Πατριαρχί-

67. Βλ. Ἀθηναγόρας Παραμυθίας καὶ Φιλιατῶν, «Ὁ Μέγας Πατριάρχης Ἰωακεῖμ ὁ Γ'», ἀνάτ. ἀπὸ τὸν Ἅγιο Σπυρίδωνα, Κέρκυρα, 1929, σσ. 11-12. Ὁ Ἀθηναγόρας ἐχειροτονήθη ὡς ἱερέας τὸ 1912 ἀπὸ τὸν Ἰωακεῖμ καὶ ἀκολούθως διετέλεσε Μέγας Πρωτοσύγκελλος (1912-14, 1918-21). Βλ. Θ.Η.Ε., τόμ. 1, σσ. 601-602. Γιὰ τίς ἀναφορὰς τοῦ Βαφείδη βλ. τοῦ ἴδιου, Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία, τόμ. Γ', Μέρους Β', σ. 251.

68. Βλ. Ἀθηναγόρας, ὁ.π., σσ. 7-8.

69. Βλ. ὁ.π., σσ. 24-25.

70. Βλ. Φ. Βαφείδης, ὁ.π., σ. 29.

71. Βλ. ὁ.π., σ. 251.

72. Ὁ Μαυρόπουλος ὑπηρέτησε ὡς διάκονος τῆς «σειρᾶς» (1912, 1917) καὶ ὡς «δευτερεύων» (1918-21) στὸ Οἰκουμενικὸ Πατριαρχεῖο. Μετὰ τὴν ἐγκατάστασή του στὴν Ἀθήνα (1922) ἀσχολήθηκε ὡς λαϊκὸς μὲ τὴν ἐκκλησιαστικὴ δημοσιογραφία ἐκδίδοντας ἀπὸ τὸ 1934 τὴν Φωνὴ τῆς Ἐκκλησίας. Βλ. Θ.Η.Ε., τόμ. 8, σσ. 858.

αν.»⁷³. Ἐξ Ἰσου ἀσχολεῖται καὶ μὲ τὴ δευτέρῃ του πατριαρχία, ἀναφερόμενος στὰ πρόσωπα ποὺ ἐπισκέφθηκαν τὸν Πατριάρχη, τὸ κίνημα τῶν 8 Συνοδικῶν (1904), τῶν 11 Συνοδικῶν (1910), τὴν ἀνακήρυξη τοῦ τουρκικοῦ Συντάγματος (1908), τὴ σύγκληση τῆς Μ. Ἐθνοσυνελεύσεως καὶ τὸ ζήτημα τῶν Μητροπολιτῶν τῆς Μακεδονίας⁷⁴. Μᾶς ἐνδιαφέρει τὸ κείμενο τοῦ Μαυρόπουλου, στὸ μέτρο ποῦ, μαζὶ μὲ τὸ βιβλίο τοῦ Σπανοῦδη, ἀλληλοσυμπληροῦμενα, συνθέτουν ἓνα πληρέστερο χρονικὸ τοῦ βίου τοῦ Ἰωακείμ τοῦ Γ΄⁷⁵.

Ἐν μέσῳ τῆς Μικρασιατικῆς Ἐκστρατείας, ἓνας κληρικὸς τῆς Ἑλλαδικῆς Ἐκκλησίας, ὁ Εὐγένιος Κωσταρίδης, θὰ ἐκδώσει ἓναν τόμο μὲ μελετήματα γιὰ τὴ σύγχρονη ἑλληνικὴ Ἐκκλησία. Στὸν Ἰωακείμ ἀφιερώνει ἀρκετὲς σελίδες μὲ μιὰ μετρημένη διατύπωση καὶ ἀποφυγὴ τῆς χρήσης ἐπιθετικῶν χαρακτηρισμῶν. Ὁ Κωσταρίδης ἐπαινεῖ τὴν ἐκπαιδευτικὴ πρωτοβουλία τοῦ Ἰωακείμ στὸν χώρο τῆς ὀθωμανικῆς αὐτοκρατορίας καὶ διατυπώνει καὶ αὐτὸς τὴν ἀποψη ὅτι ἡ ἀντιπαράθεσή του μὲ τὴν τρικουπικὴ πολιτικὴ καθὼς καὶ τὸ ζήτημα τῶν προνομίων ἐπέφεραν τὴν παραίτησή του⁷⁶. «Ἡ τοῦ Ἰωακείμ Γ΄ διπλὴ πατριαρχία, παρά τινες σκιερὰς αὐτῆς ὄψεις (τὰς προερχομένας οὐχὶ ἐκ τῶν σφαλμάτων αὐτοῦ τοῦ Πατριάρχου ὅσον ἐκ τῆς ἡθικῶς ἀνωμάλου ἐν τοῖς Πατριαρχείοις καταστάσεως τῆς δημιουργηθείσης διὰ τοῦ ἔλεεινοῦ κατασκευάσματος τῶν λεγομένων Ἐθνικῶν Κανονισμῶν τοῦ 1861, δι' ὧν εἰσέρπησαν καὶ περεισέφρησαν κατὰ μικρόν, τὰ φαυλότατα τοῦ λαϊκοῦ στοιχείου τέρατα εἰς τὴν διεύθυνσιν τῶν ἐθνικῶν πραγμάτων καὶ διέδοσαν πανταχοῦ καὶ παντὶ τρόπῳ τὴν ἐσχάτην ἡθικὴν φαυλότητα, ἐτρομοκράτησαν δὲ Πατριάρχας καὶ Πατριρχεῖα), ἔχει πολὺ καὶ τὴν ἡθικῶς λάμπουσιν αὐτῆς ὄψιν τὴν παριστῶσαν τὸν Ἰωακείμ Γ΄, ἓνα τῶν ὀνομαστοτάτων Πατριαρχῶν τοῦ ΙΘ΄ καὶ Κ΄ αἰῶνος τῶν καταλιπόντων μνήμην εἰς αἰῶνας εὐλογητὴν ἐν τῇ Ἱστορίᾳ τῆς Ἐκκλησίας.»⁷⁷.

Μὲ τὴ συμπλήρωση πενήντα ἐτῶν ἀπὸ τὸ θάνατό του, ἡ Μεγάλῃ Ἐκκλησία θὰ τὸν μνημονεύσει μὲ ἓνα σύντομο κείμενο, χωρὶς ἐξάρσεις, ἐπι-

73. Βλ. Δημήτριος Μαυρόπουλος, *Πατριαρχικαὶ Σελίδες*, Ἀθήναι, 1960, σ. 7.

74. Βλ. ὁ.π., σσ. 45-63.

75. Ἀναλυτικὴ βιογραφικὴ περιγραφὴ καὶ ἀρκετὰ ἐπίσημα ἐγγραφα ποὺ σχετίζονται μὲ συμβάντα τῆς περιόδου μᾶς παρέχει ὁ Βασίλειος Θ. Σταυρίδης στὸ, *Οἱ Οἰκουμενικοὶ Πατριάρχαι. 1860-Σήμερα*, τόμ. Α΄, Θεσσαλονίκη, 1977, σσ. 208-284.

76. Βλ. Εὐγένιος Κωσταρίδης, *Ἡ Σύγχρονος Ἑλληνικὴ Ἐκκλησία*, Ἀθήναι, 1921, σ. 166.

77. Βλ. ὁ.π., σ. 168.

διάκοντας νά υπαινιχθεί περισσότερο καί ὄχι νά τονίσει⁷⁸. Οἱ καιροὶ εἶναι δύσκολοι, τὸ καθεστῶς τοῦ Πατριαρχείου διαφορετικό. Ἦδη, μετὰ ἀπὸ ἓνα χρόνο, τὸ ἐπίσημό του αὐτὸ ὄργανο θὰ ἀναγκασθεῖ νά διακόψει τὴν ἐκδόσή του⁷⁹.

Στὴν μετέπειτα περίοδο οἱ βιβλιογραφικὲς ἐνδείξεις πού εἰδολογικά μποροῦμε νά τίς ἐντάξουμε στὴν κατηγορία τοῦ ὕλικου πού προαναφέρθηκε, δὲν εἶναι πολλές. Τὸ 1965, ἡ τιμητικὴ ἐκδήλωση τοῦ Συνδέσμου Μεγαλσυχολιτῶν γιὰ τὸν Ἰωακείμ θὰ δώσει τὴν εὐκαιρία στὸν Χρῆστο Σολομωνίδη νά διατυπώσει τίς ἀπόψεις του γιὰ τὸν Πατριάρχη, χωρὶς νά ἀποφύγει τίς συναισθηματικὲς ἐξάρσεις καὶ τίς μεγαλοϊδεατικὲς προσδόσεις: «Ὁ ὑπέροχος Πατριάρχης καὶ ὁ φλογερὸς Ἐθνάρχης. Ὁ ἐκλεκτὸς στρατιώτης τοῦ Χριστοῦ καὶ ὁ θερμὸς ὑπερασπιστὴς τοῦ Γένους. Ὁ χαλύβδινος φρουρὸς τῆς θρησκείας καὶ ὁ ἀλύγιστος ὑπέρμαχος τῆς Μεγάλης Ἰδέας»... «Ἡ Μεγάλῃ Ἰδέα πού ἄστραψε εὐθὺς ἀμέσως μετὰ τὴν ἄλωση τῆς Πόλης, εἶναι τὸ πιστεύω του. Κάποτε θὰ ξυπνήσῃ ὁ Μαρμαρωμένος Βασιλιᾶς ἀπὸ τὸν πέτρινο ὕπνο του. Ἡ κτιστὴ Πόρτα θὰ γκρεμιστῇ καὶ στὴν Ἁγία Σοφία θὰ λυθῇ ἡ δεσμευμένη ἡχὼ γιὰ ἓνα καινούριο «Τῇ Ὑπερμάχῳ»...»⁸⁰.

Τὴν ἴδια ἐποχὴ, ἡ Τατιάνα Σταύρου, στὸ βιβλίο της γιὰ τὸν Ἑλληνικὸ Φιλολογικὸ Σύλλογο Κωνσταντινουπόλεως, θὰ ἐπισημάνει τὴ συμβολὴ τοῦ Ἰωακείμ στὸ ἔργο τοῦ Συλλόγου παραθέτοντας καὶ ἄρκετὰ στοιχεῖα σχετικὰ μὲ τὴ δραστηριότητά του αὐτῇ⁸¹.

Ὅ,τι θὰ πρέπει νά ξεχωρίσουμε εἶναι δύο ἄρθρα ἱστορικῶν τῆς θύραθεν παιδείας, οἱ ὁποῖοι μὲ τίς μεθοδολογικὲς καὶ θεωρητικὲς τους ἐπισημάνσεις ἀναδεικνύουν τὴν ἀναγκαιότητα καὶ τὴ σημασία τῆς ἀναλυτικῆς προσέγγισης καὶ τῆς ἱστορικῆς θεμελίωσης τοῦ ἰωακειμικοῦ ἔργου: Ὁ Πασχάλης Κιτρομηλίδης μελετᾷ τὸ ὕλικό πού ἀποδεσμεύει σχετικὰ μὲ τὴν ἰωακειμικὴ περίοδο, προτάσσοντας ὡς ἐρμηνευτικὸ ἐργαλεῖο τὸ ἀντι-

78. Βλ. Π.Σ. Θεοδωρίδης, «Ἰωακείμ ὁ Γ΄. Εἰς μνημόσυνον αἰώνιου», *Ὁρθοδοξία*, ἔτος ΑΖ΄, τεῦχος Δ΄ (1962), σσ. 573-577.

79. Γιὰ τὸ ἱστορικὸ τῆς *Ὁρθοδοξίας* βλ. Ἀδαμάντιος Στ. Ἀνέστιδης, *Ὁρθοδοξία. Περιοδικὸν τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου. 1926-1963. Εὐρετήριο*, Ἀθήναι, 1984, σσ. ιε΄-ξ΄.

80. Βλ. Χρῆστος Σολομωνίδης, «Ἰωακείμ ὁ Γ΄ ὁ Μεγαλουργός», *Δελτίον Μεγαλσυχολιτῶν*, τεῦχος Ε΄, Δεκέμβριος 1965, σσ. 90, 96. Θιασώτῃ τῆς Μεγάλῃς Ἰδέας θεωρεῖ τὸν Ἰωακείμ καὶ ὁ Δημήτρης Κιτσίκης. Βλ. *Συγκριτικὴ Ἱστορία Ἑλλάδος καὶ Τουρκίας στὸν 20ῦ αἰῶνα*, Ἑστία, Ἀθήναι, 1978, σσ. 97-98.

81. Βλ. Τατιάνα Σταύρου, *Ὁ ἐν Κωνσταντινουπόλει Ἑλληνικὸς Φιλολογικὸς Σύλλογος*, Ἀθήναι, 1967, σσ. 239-243.

θετικό σχήμα των ιδεολογικών παραμέτρων (έθναρχία-άλτρωτισμός) που όριζουν τα δύο έθνικά κέντρα, για να οδηγηθεί στο συμπέρασμα του χαρακτηρισμού του Ίωακείμ ως γνήσιου διερμηνευτή της έθναρχικής παράδοσης⁸². Με βάση την ίδια μεθοδολογική πρόταση, ο Εύαγγελος Κωφός, στηριζόμενος σε άρχαιακές πηγές, προσπαθεί να αποδείξει ότι ο έθναρχικός ρόλος και οι διορθόδοξοι προσανατολισμοί του Ίωακείμ υπήρξαν ένας σημαντικός ανασταλτικός παράγοντας για την επικράτηση των φορέων της άλτρωτικής ιδεολογίας στους κόλπους του έξωελλαδικού έλληνισμού⁸³.

Τις παραπάνω κατηγορίες του ύλικού συμπληρώνουν κατά τρόπο αποκαλυπτικό οι άρχαιακές πηγές που επιτρέπουν τη μετάβαση σε ένα προωθημένο έρευνητικό στάδιο, διαλύοντας τους μύθους και αίροντας τις άδικίες και τις αυθαιρεσίες των συγχρονικών αποτιμήσεων. Έπί παραδείγματι, ή άλληλογραφία του Ίωακείμ με τον Τρικούπη και τον Κουντουριώτη⁸⁴, για την κάλυψη των οικονομικών αναγκών του Οίκουμενικού Θρόνου από την έλληνική Κυβέρνηση, μάς αποκαλύπτει μιά άλλη διάσταση των σχέσεων των δύο έθνικών κέντρων όσον αφορά τη διαχείριση της μοίρας του άλτρωτου έλληνισμού. Έξ ίσου αποκαλυπτική είναι ή άλληλογραφία του Τρικούπη με τον Κουντουριώτη, με αντίκειμενο τον Σύλλογο προς Διάδοσιν των Έλληνικών Γραμμάτων⁸⁵, οι εκθέσεις του Ίωακείμ για τα εκπαιδευτικά πράγματα στον χώρο της Αυτοκρατορίας, καθώς και οι άναφορές μητροπολιτών προς τον Πατριάρχη για την αντιμετώπιση της βουλγαρικής προπαγάνδας⁸⁶.

82. Βλ. Πασχάλης Μ. Κιτρομηλίδης, «Το τέλος της έθναρχικής παράδοσης. Μαρτυρίες από άνέκδοτες έπιστολές του Χρυσοστόμου Σμύρνης προς τον Ίωνα Δραγούμη», *Άμνηστός, στη μνήμη Φώτη Άποστολόπουλου*, Κ.Μ.Σ., Άθήνα, 1984, σσ. 480-507, και του ίδιου, «Ίωακείμ ο Γ΄», *Παγκόσμιο Βιογραφικό Λεξικό*, τόμ. 4, Έκδοτική Άθηνών, Άθήνα, 1985, σσ. 153-154.

83. Βλ. Evangelos Kofos, «Patriarch Joachim III (1878-1884) and the Irredentist Policy of the Greek State», *Journal of Modern Greek Studies*, τόμ. IV (2), 1986, σσ. 107-120.

84. Βλ. Άρχεΐα Έπουργείου Έξωτερικών (ΑΥΕ) 1882 ά.ά. Ζ΄.

85. Βλ. ό.π.

86. Βλ. ΑΥΕ 1882 29/3 β΄, 1882 29/5 Β΄, 1883 29/3 Β΄, 1883 29 Β΄, 1883 ά.ά. Θ΄. Βλ. επίσης ΑΥΕ 1905 ά.ά.κ. Ζ΄, άλληλογραφία Έλληνικής Πρεσβείας Κωνσταντινουπόλεως και ΑΥΕ 1904 60/2 Β΄, 1905 ά.ά.κ. Η΄, όπου και έπιστολές του Χρυσοστόμου Δράμας. Για την άλληλογραφία του Ίωακείμ βλ. άκόμα, *Άλληλογραφία δύο Παναγιωτάτων Πατριαρχών, Ίωακείμ του Γ΄ και Κωνσταντίνου του Ε΄, προβληθείσα άπλως τη Άγία και Έγερή Συνόδω*, εκδίδοντας Α.Ζ., Λειψία, 1905, έκδοση ή όποία συνοδεύεται από άρκετά επικριτικά και ύβριστικά σχόλια, βλ. σσ. 3-9. Pierre Nikov, *La Renaissance Bulgare à Varna et ses environs. Le Métro-*

Τὰ εἶδη τοῦ γραπτοῦ λόγου ποὺ κατὰ τὴν περιδιάβασή μας συναντήσαμε, ἐμπλουτίζουν καὶ ἔνιες στιχουργικὲς ἐπιδόσεις, οἱ ὁποῖες καταγράφουν μὲ δόκιμο τρόπο τὶς λυρικές ἐξάρσεις καὶ τὶς συναισθηματικὲς φορτίσεις ποὺ ἡ πολύχρονη παρουσία τοῦ Ἰωακεῖμ στὸν Οἰκουμενικὸ Θρόνο δημιούρησε.

Ποιητικά ὑποδέχεται ὁ Παῦλος Ρήγας τὸν Ἰωακεῖμ κατὰ τὴν ἐπάνοδο του στὸν θρόνο:

«Ἄν θέλουμε Ἰωακεῖμ ὁ τρίτος ἰσοβίως
 Νὰ διοικῇ τὸ Γένος μας ἐνδόξως καὶ αἰσίως.
 Μὲ ἀγάπη καὶ ἀφοσίωσιν νὰ τὸν ὑπηρετῶμεν
 τὰ θεῖα του προστάγματα μὲ πίστι νὰ τηρῶμεν.
 Ζήτ' ὁ Σουλτάν Ἀπδουλ Χαμητ ὁ Αὐτοκράτωρ Ζήτω,
 Ζήτω ὁ Πατριάρχης μας ὁ Μέγας Ζήτω, Ζήτω.»⁸⁷

Ἐνῶ ὁ Ἰ. Τανταλίδης τοῦ ἀφιερώνει ἓνα ἐπίγραμμα, ἐξ αἰτίας κάποιου ἀτυχήματός του στὸν Μυλοπόταμο: «Οὐ μὴν κυδάλιμον σεπτῆς ἡγήτορα Νηός./ Σωτήρος βουλή βένθεα δῶναι ἄλός./ Καὶ πόντος μύστην οἰάκων Τρίτον, ἡ δ' ἅμα Πρῶτον, / οὐ τι βορὰν ποθέει, πλὴν σάλου ἀντίμαχον.»⁸⁸

Τὸ 1902, καὶ μὲ ἀφορμὴ τὸ δημοτικιστικὸ κίνημα στὴν Πόλη, ὁ Σταμάτιος Βάλβης θὰ τοῦ ἀπευθύνει ἔμμετρο ἐπιστολὴ γιὰ νὰ ἐξάρει τὴν ἀντίθεσή του πρὸς τὸν κύκλο αὐτόν:

«Καὶ ὕμνους θὰ τονίσωμεν οἱ λόγιοι ἐκεῖνοι
 εἰς τὸν Ἐθνάρχη τὸν κλεινόν, εἰς τὸν σεπτὸν Πατέρα,
 δι' οὗ ἐλύθη ὡς ἄρᾳ ἡ γλωσσικὴ αἰσχύνῃ
 δι' οὗ καὶ πάλιν ἔλαμψεν ἡ Ἐθνικὴ Ἡμέρα.»⁸⁹

polite Joachim et sa correspondance, Sofia, 1934. Τμῆμα τῆς ἐπίσημης ἀλληλογραφίας τοῦ Ἰωακεῖμ μὲ ὑπουργικὲς ἀρχές τῆς Ὑψηλῆς Πύλης δημοσιεύεται στὸ, *Οἰκουμενικὸν Πατριαρχεῖον. Ὑπομνήματα*, Κωνσταντινούπολις, 1906, ὅπου καὶ τὰ ὑπομνήματα ποὺ ἐπιδόθηκαν στοὺς ἀντιπροσώπους τῶν Μεγάλων Δυνάμεων στὴν Κωνσταντινούπολιν γιὰ γεγονότα στὴ Βουλγαρία καὶ Ἀνατολικὴ Ρωμυλία.

87. Βλ. Παῦλος Ρήγας, «Προσφώνησις τῇ Α.Θ.Π. τῷ Οἰκουμενικῷ Πατριάρχῃ Ἰωακεῖμ τῷ Γ' ἐπὶ τῇ δευτέρᾳ ἀναρρήσει αὐτοῦ», Γεώργιος Ε. Μισαηλίδης καὶ Βλαδίμηρος Μιχαηλίδης, ὁ.π., σ. 100.

88. Βλ. Ι.Δ. Τανταλίδης, «Ἐπιγράμματα εἰς τὸν Ἰωακεῖμ τὸν Γ', κινδυνεύσαντα ἐν θαλάσῃ παρὰ τὸν Μυλοπόταμον», *Ἡμερολόγιον τοῦ ἔτους 1906 Ἑθνικῶν Φιλανθρωπικῶν Καταστημάτων ἐν Κωνσταντινουπόλει*, Κωνσταντινούπολις, 1905, σ. 395.

89. Βλ. Σταμάτιος Δ. Βάλβης, *Ἰωακεῖμ τῷ Γ' Ἀρχιεπισκόπῳ Κωνσταντινουπόλεως καὶ Οἰ-*

Ἄρκετὰ ἐνδιαφέρον δείγμα τῆς λαϊκῆς Μούσας, ἡ ὁποία θρηνεῖ γιὰ τὴν ἀπώλεια τοῦ Ἰωακεῖμ, εἶναι ἡ ὁδὴ ποὺ ψάλλεται στὰ κοινοτικά σχολεῖα τῆς γενετέρας του:

«Ἄκται Βοσπόρου πενθηφοροῦσαι
Ζεφύρων αὔραι καὶ σεραφεῖμ
καὶ Βοσπορίδῃ ὕμνεῖτε μοῦσαι
κλεινὸν ἐθνάρχην Ἰωακεῖμ.»⁹⁰.

Πρὶν ἀπὸ τὰ δέσκατα χρόνια, ἐνῶ οἱ ἀλτρωτικές ἐνοράσεις περιβάλλουν τὸν μικρασιατικὸ ἑλληνισμό, ἡ *Ἐποχὴ* Τραπεζούντος θά ἀνακαλέσει στὴ μνήμη τοῦ ἀγνωστοικοῦ της κοινοῦ τῆ φυσιογνωμία τοῦ Ἰωακεῖμ τοῦ Γ΄ μὲ τοὺς στίχους τοῦ Χ. Δελή:

«Ἐλα μὲ τὰ καράβια μας
στὶς πελαγίστιες αὔρες
ν' ἀντιλαλήσουν Ἐκκλησιῆς
καὶ θρυλικὲς Μαгнаῦρες
καὶ στὸν ναὸ ποὺ ἀκούμνησε
τοὺς πόθους τῆς ἡ πίστις
θριαμβικὰ νὰ ψάλουμε
τὸ "Δόξα ἐν Ὑψίστοις"»⁹¹.

κουμηνικῷ Πατριάρχῃ. *Ἐμμετρος ἐπιστολή*, Πλειάς, Ἀθήναι, 1902, σ. 27. Βλ. ἐπίσης, Ἰωακεῖμ Γ΄, «Ἐθνικὰ συνήματα», *τὰ Πάτρια*, 26-2-1911: «Ὁ λεγόμενος μαλλιαρισμὸς καὶ χυδαῖσμός καίπερ κατ' οὐσίαν οὐδὲν ἰσχύσαι δυνάμενος, ὅμως καὶ οὕτω λύμην εἰς τὴν γλώσσαν τοῦ Γένους ἐπιφέρει ἱκανὴν καὶ ἀνωμαλίαν καὶ ἀτασθαλίαν εἰσάγει ἐπιζημίαν, ἀπὸ δὲ ἀπόψεως Ἐθνικῆς ἀποτελεῖ τοῦτ' αὐτὸ μόλυσμα δεινόν». Στὴν ἀλληλογραφία του μὲ τὸν Ἰωακεῖμ γιὰ τὸ γλωσσικὸ ζήτημα ἀναφέρεται ὁ Ψυχάρης στὸ, *Ρόδα καὶ Μῆλα*, τόμ. Δ', Ἑστία, Ἀθήνα, 1907, σσ. 191-201. Ὡς «κορυφαῖο τῶν ἀντιδραστικῶν» πρὸς τὸ δημοτικιστικὸ κίνημα τὸν χαρακτηρίζει ὁ Ἐμμανουὴλ Κριαρᾶς στὸ, *Λόγιοι καὶ Δημοτικισμός*, Ἐκδοτικὴ Ἀθηνῶν, Ἀθήνα, 1987, σ. 60.

90. Βλ. «Ὤδῃ εἰς τὸν Ἀειμνηστον Πατριάρχην Ἰωακεῖμ τὸν Γ΄ ψαλλομένη ἐν ταῖς σχολαῖς Βογιατζήκιοι τοῦ Βοσπόρου, τῆς ἰδιαιτέρας πατρίδος αὐτοῦ», Ἀθηναγόρας Παραμυθίας καὶ Φιλιατῶν, «Ὁ θεσμὸς τῶν Συγκέλλων ἐν τῷ οἰκουμένικῳ Πατριαρχείῳ, μέρος 5ον», ἀνάτ.: *Ε.Ε.Β.Σ.*, τόμ. Θ', Ἀθήναι, 1932, σ. 239.

91. Βλ. «Ἐθνικὰ μοιρολόγια», *Ἐποχὴ* Τραπεζούντος, 11-12-1918.